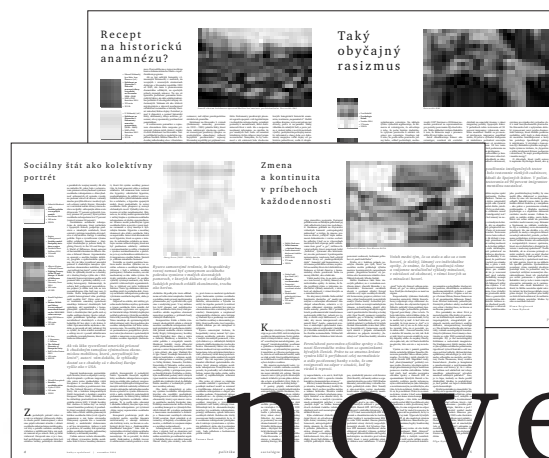

k n i h y a s p o l o č n o s ť

K & S

p r v ý r o č n í k

2 0 S k

2 0 K č

2004

november

Štát nemám rád

Rozprávanie o víťazstvách i prehrách, ktoré prinieslo pätnásť rokov od Nežnej revolúcie.

Architektúra v komiksovom prevedení symbolov

Katalógy rodinných domov ako kultúrna výpoveď

Nóbl objav: Elfriede Jelinek

Nositelka Nobelovej ceny za literatúru je radikálna, feministicky a ľavicovo orientovaná kritička západnej spoločnosti.

Záhrady rajske, aj pozemske

Ste dostatočne imúnny voči hrdlačeniu v záhrade?

Lubomír Tomáška:
Tretia kultúra

2

Rozhovor s Fedorom Gálom

3

Zuzana Kusá:
Sociálny štát ako kolektívny portrét

4

Olga Gyárfášová:
Zmena a kontinuita v príbehoch každodennosti

5

Monika Vrzgulová:
Recept na historickú anamnézu?

6

Elena Kriglerová
a Jana Rybová:
Taký obyčajný rasizmus

7

Monika Mikušová:
Rozmýšľanie o fotografii

8

Martin Mašek:
Architektúra v komiksovom prevedení symbolov

9

Anna Grusková:
Nóbl objav: Elfriede Jelinek

10

Soňa B. Karvayová:
Záhrady rajske, aj pozemske

11

Marína Gálisová:
Umierame?

12

Vladimír Palko:
Intelektuál v krajine bez sna

12

Juraj Mojžiš: Smútok z krásnych rokov

13

Ján Čarnogurský:
Veľké osudy vo veľkých dejinách

13

Ivan Žucha:
„Asociovanie“ o snoch

14

Ján Vasičák:
Pozor na Talianov!

14

Tatiana Jajcayová:
Krehké ekvilibrium

15

Dana Kršáková:
Paródia na tri spôsoby

15

Celoživotní sprievodcovia
Adely Gáborovej

16

Elfriede Jelinek. Foto Kramar, www.fabrik.co.at

9 771336 558008

1 1

Tretia kultúra

Mladý muž s dokonalým účesom a titulom „sociológ“ pohotovo odpovedá na otázky redaktorky, týkajúce sa práve skončených volieb. Chrlí slová do gramaticky dokonalých viet a obdivuhodne plynulo sa vyjadruje k príčinám úspechu jednej či neúspechu druhej strany. Ten istý muž takmer paralelne v inom televíznom programe, tentoraz s titulom „politický analytik“ zasvätené komentuje príčiny rozhodnutia voličov. O pár minút neskôr v rozhlase, tentoraz ako „odborník na verejné otázky“, rozsiahlo popisuje sociálne korene súčasnej politickej situácie na Slovensku. Tá elegancia, tituly, plynulosť vo vyjadrovaní vyvolávajú dojem, že onen muž vypúšťa do éteru myšlienkové perly, ktoré aj náročnému divákovi pomôžu pochopiť nepochopiteľné rozhodovanie jeho spoluobčanov. Už povrchné zamyslenie nad obsahom mladíkových rečí však odhalí, že namiesto perál vypúšťa permutáciu floskúl, naučených fráz a prvoplánových bezduchostí. Namiesto sociológa, politického analytika a odborníka na verejné otázky sa nám prihovára dokonale oblečený táraj.

Iste, sociológia nie je triviálna disciplína a nie je možné očakávať, že médiá budú mať ambície svojich divákov zásobovať zložitou odbornou terminológiou a špecializovanými analýzami. To by však nemalo automaticky znamenať, že mediálnymi hviezdami by mali byť polovzdelanci len preto, že majú prirodzený talent súvisle vyplniť časový priestor pre odpoveď vatou bez informačnej hodnoty. Malo by to skôr viesť k selekcii populácie ľudí, ktorí vedia obecenstvu povedať originálne, druhoplánové, neintuitívne interpretácie zrozumiteľnou formou bez toho, aby sa ich kolegovia z odboru museli červenáť. Do istej miery paradoxne sú na tom biologické vedné disciplíny (vzhľadom na zameranie autora je príspevok limitovaný na oblasť biológie) o niečo lepšie ako sociológia. Verejnosť nie je v tejto oblasti vystavená riziku ohľupovania v dôsledku toho, že o biologických témach sa u nás verejne nevyjadruje takmer nikto. Ak pravda nepočítam hysterické a ideologicky podfarbené diskusie okolo geneticky modifikovaných organizmov (GMO) a klonovania, ktoré majú za následok všeobecne rozšírený názor, že gény majú len GMO a klonovanie je diabolská metóda na produkciu monštier, ktoré raz ovládnu planétu.

Pritom v západnom svete sa v posledných desaťročiach etablovala pomerne veľká populácia ľudí, ktorých John Brockman zaraďuje do tzv. Tretej kultúry (The Third Culture, Simon & Schuster 1995). Brockman, označovaný za „kultúrneho impresária... zaoberajúceho sa avantgardou umenia, vedy, kníh, softvéru a internetu“ (ten istý John Brockman, ktorý je hlavným editorom edície Majstri vied), vo svojej knihe predstavuje skupinu vedcov, ktorí tvoria most medzi dvoma kultúrami C. P. Snowa. Ten koncom 50. rokov 20. storočia v publikovanej prednáške The Two Cultures (v reedícii ju v roku 1993 vydal Cambridge University Press) zdôvodnil, prečo literáti a vedci nedokážu spolu komunikovať a spoločne sa stavať k súčasným problémom sveta; používajú iný jazyk, iný spôsob argumentácie, jednoducho predstavujú dve navzájom vzdialené kultúry. Za posledných päťdesiat rokov sa situácia dramaticky zmenila: prírodovedci sa stretávajú s kultúrnymi vedcami, filozofmi a literátmi a spoločne diskutujú v prítomnosti novinárov. Tak ako začiatkom tohto roka v Janove na konferencii Moderná biológia a vyhladky ľudstva, ktorej príspevky vyšli kniž-

ne v troch simultánných prekladoch (v anglickej verzii má názov Modern Biology and Visions of Humanity, Paul & Co. Publishing Consortium 2004; detailným popisom celej iniciatívy sa zaoberal Ladislav Kováč v článku Nookracia, biológovia hovoria do politiky). Objavila sa pomerne početná skupina ľudí, ktorí dokážu kompetentne a zrozumiteľnou formou sprostredkovať komplikované myšlienky pochádzajúce z rôznych vedeckých oblastí. Pritom nie sú len komentátormi. Okrem syntézy poznatkov neraz dokážu vygenerovať nové interpretácie a hypotézy, ktoré výrazne ovplyvňujú nielen laických čitateľov, ale aj príslušnú vedeckú oblasť. Brockman neostal len pri svojej knihe. Na internetovej stránke www.edge.org organizuje diskusie medzi vedcami na atraktívne (cutting edge) témy, pričom výmeny názorov bývajú často veľmi ostré a vzrušujúce.

Typickým predstaviteľom Tretej kultúry je britský zoológ Richard Dawkins: vo svojom The Selfish Gene (Sobecký gen, Mladá fronta 1998) „zosyntetizoval“ práce svojich kolegov Georgea Williamsa, Williama Hamiltona, Johna Maynarda-Smitha a Roberta Triversa do koncepcie, ktorá po rokoch pomerne neutrálneho vzťahu nielen opätovne priťahla publikum k darvinovskej evolučnej biológii, ale výrazne ovplyvnila samotných biológov a vyprovokovala mnohé odborné (a často vášnivé) diskusie. Dawkinsova kniha sa tak stala bestsellerom nielen v klasickom (počet predaných výtlačkov), ale aj v prenesenom (počet jej citácií v odbornej literatúre) slova zmysle. Podobným prípadom je aj Steven Pinker, ktorého kniha Words and Rules (Slová a pravidlá) vyšla nedávno aj v šikovnom preklade Viktora Krupu. Vo svojej knižnej prvotine The Language Instinct Pinker geniálnym spôsobom prerozprával Noama Chomského, ktorého odborné texty sú často nezrozumiteľné aj jeho kolegom-lingvistom. Pinker sa stal celebritou; komerčnou i odbornou. Laici jeho knihy hltajú a kolegovia ho nezatracujú, čo je pre popularizátora vedy celkom dobrá vizitka.

Objavila sa pomerne početná skupina ľudí, ktorí dokážu kompetentne a zrozumiteľnou formou sprostredkovať komplikované myšlienky pochádzajúce z rôznych vedeckých oblastí. Pritom nie sú len komentátormi. Okrem syntézy poznatkov neraz dokážu vygenerovať nové interpretácie a hypotézy, ktoré výrazne ovplyvňujú nielen laických čitateľov, ale aj príslušnú vedeckú oblasť.

Dawkins a Pinker sú zvlášť vhodnými príkladmi príslušníkov Brockmanovej Tretej kultúry. Sami nie sú elitou primárneho vedeckého výskumu. Neobohacujú vedu o zásadné nové objavy. Byť špičkovým experimentátorom príslušník Tretej kultúry síce môže byť (príklady z oblasti biológie predstavujú Antonio Damasio, Oliver Sacks, Jared Diamond, Stuart Kauffman, Edward Wilson, Lewis Wolpert, Ernst Mayr či nedávno zosnulý Francis Crick), nie je to však podmienkou. Obrovská súťaživosť v súčasnej vede, ktorá núti vedcov permanentne produkovať výsledky, aby mali šance získať nemalé financie nevyhnutné na produkciu ďalších výsledkov, znemožňuje mnohým z nich prezentovať svoje myšlienky verejnosti vo forme popularizačných monografií. Ako píše vývojový biológ Jonathan M. W. Slack vo svojej milej knižke Egg

Heinrich Khunrath: Amphitheatrum sapientiae aeternae, 1595

and Ego (O vejcích a vědcích, Paseka 2001), knižné formy publikácie nie sú vo vedeckých kruhoch veľmi cenené; nepodliehajú totiž prísnemu „peer review“, t. j. posudzovaniu kvality dát a ich interpretácie významnými kolegami z odboru, ktorí pomáhajú časopisom čoraz nekompromisnejšie filtrovať príspevky, a tak frustrovať ich autorov. (Slackova knižka je dokonalým popisom tortúr, ktoré dnes musia prírodovedci pri sebaaprezentácii prekonávať. Americký chemik Carl Djerassi napísal na túto tému pôsobivú novelu Cantor's Dilemma, ktorá vyšla v roku 1989 vo vydavateľstve Penguin Books.) A tak sa uvoľňuje miesto pre ľudí ako Dawkins a Pinker, ktorí síce neprodukurujú originálne dáta, ale využívajú rozsiah-

Dawkins a Pinker sú zvlášť vhodnými príkladmi príslušníkov Brockmanovej Tretej kultúry. Sami nie sú elitou primárneho vedeckého výskumu. Neobohacujú vedu o zásadné nové objavy. Byť špičkovým experimentátorom príslušník Tretej kultúry síce môže byť (príklady z oblasti biológie predstavujú Antonio Damasio, Oliver Sacks, Jared Diamond, Stuart Kauffman, Edward Wilson, Lewis Wolpert, Ernst Mayr či nedávno zosnulý Francis Crick), nie je to však podmienkou.

sané rovnako bravúrne ako jeho debut The Language Instinct, ale obsahovo sú o poznanie redšie. Williamsove Sex and Evolution a The Pony Fish Glow (Plán a účel v prírode, Kalligram 2002) prinášajú síce zopár zaujímavých myšlienok, ale zďaleka nedosahujú úroveň jeho „vlajkovej“ knihy Adaptation and Natural Selection z roku 1966. Najnovšia Damasiova kniha Looking for Spinoza, Joy, Sorrow, and the Feeling Brain sa napriek rozsiahlej reklamnej kampani a pozitívnym recenziám nepriblížila originalite jeho Descartovho omylu (Descartes' Error). Hoci existujú aj výnimky (Ridleyho Nature via Nurture, ktorá v reedícii vyšla pod titulom Agile gene, je rovnako zaujímavá ako The Red Queen či Origin of Virtue), akoby sa naplňal osud slovenských autorov vyzozorovaný Alexandrom Matuškom a demonštrovaný na príklade Mila Urbana: v Živom biči vystriedal väčšinu svojho potenciálu; následne sa však „...dal ukolísať hlúpu kritiku...“

(A. Matuška, Rozhnevaný kritik, Q111 2004).

Poslednou charakteristikou je už v úvode spomínaná mediálna príťažlivosť. Atraktívna musí byť pravdaže téma, ktorej sa autor venuje. Pôvod a fungovanie vesmíru, význam sexu, jazyka, vedomia, sociálnych interakcií sú vždy zárukou záujmu publika. Okrem toho však často záleží aj na atraktivite samotných autorov. Dawkins, Pinker a Ridley sú herecké typy využívajúce čaro svojich osobností. Fyzik Stephen Hawking za obrovskú popularitu vďačí pravdaže najmä svojej genialite; určite však získal mediálne body aj za svoje osobné nešťastie. No mediálna atraktivita je len jedným z mnohých atribútov zabezpečujúcich kvalifikáciu do ligy Johna Brockmana. Mladý muž z úvodu tak preto ostáva mediálne atraktívnym a verbálne zdatným... diletantom.

L u b o m í r T o m á š k a

Príklady kníh napísaných „príslušníkmi Tretej kultúry“, ktoré vyšli v preklade v roku 2004:

Antonio Damasio: **Hledání Spinozy. Radost, strast a citový mozek.** Dybbuk 2004

Daniel C. Dennett: **Druhy myslí.** Academia 2004 (vyšlo aj v roku 1997 vo vydavateľstve Archa)

Jared Diamond: **Proč máme rádi sex? Evoluce lidské sexuality.** Academia 2004 (vyšlo aj v roku 1999 vo vydavateľstve Archa)

Stuart Kauffman: **Čtvrtý zákon. Cesty k obecné biologii.** Ladislav Horáček – Paseka 2004

Bryan Sykes: **Sedm deér Eviných.** Ladislav Horáček – Paseka 2004

Štát nemám rád

„Kráčanie svetom problémov je pre mňa dobrodružstvo samo osebe,“ hovorí Fedor Gál, jedna z hlavných postáv Nežnej revolúcie a spoluzakladateľ Verejnosti proti násiliu. Chemik (Ing.), sociológ (CsC.), ekonóm (DrSc.), publicista, vydavateľ a podnikateľ v jednej osobe pôsobil pred rokom 1989 ako robotník, majster, dispečer, technológ v nejednej chemickej fabrike i ako výskumník vo viacerých výskumných a univerzitných pracoviskách. Napísal a publikoval napríklad Možnosť a skutočnosť, Z prvej ruky, O jinakosti, Vízie a ilúzie, Lidský úděl, 1 + 1 (spoluautor Peter Zajac). Manželka Irena je spisovateľka, syn Róbert je filozof a spisovateľ, mladší syn Branislav študoval medzinárodné vzťahy a obchodnú diplomaciu, živí sa ako finančný analytik. Fedor Gál žije od roku 1991 v Prahe.

Pätnásť rokov (po novembri ´89) je výročie, keď sa už hádam môže bilancovať. Kto sa ukazuje byť víťazom a kto porazeným?

Víťazi sú tí, ktorí nemajú radi život za ostnatým drôtom. Za tých pätnásť rokov po rozstrihaní ostnatého drôtu sme však všetci niekoľkokrát vyhrali a niekoľkokrát prehrali. V osobnom i spoločenskom živote. Okruh porazených sa rozšíril, mnohí ambiciózni ľudia, čo sa pustili napríklad do podnikania, prerobili aj gate. Poznám ľudí, ktorí po takýchto prehrách skončili – obrazne aj doslova – so životom. Ukázalo sa, že ani otvorená a demokratická spoločnosť nie je manna z neba. Ja sám som za tých pätnásť rokov utrpel niekoľko úderov. Na fňukanie však nemám dôvody.

Pre mnohých ľudí rok 1989 znamenal šancu žiť v inej spoločnosti. Nie každý však hovoril o jednoduchom kopírovaní západnej spoločnosti. Rečnilo sa o vzdelaní, o kvalite života, o životnom prostredí, vybalansovanej spoločnosti. Akási „tretia cesta“. Títo ľudia sú dnes už mimo...

Mimo čoho? Ešte stále sú dosť namočení do všedného života, majú šancu definovať si svoje problémy a tie, ktoré chcú vyriešiť, aj riešiť. To je zásadný rozdiel oproti tomu, čo bolo predtým. Pred novembrom ´89 som stretával veľa ľudí, ktorí mali o svete veľmi normatívne predstavy. Spomeniem príklad človeka, ktorého si nesmierne vážim, a to Jozefa Vavrouška. Ten mal jasnú víziu o trvalo udržateľnom spôsobe života. Bol to jeho autorizovaný koncept, bol normatívny, a hovoril: Ľudia, zmeňte svoje hodnotové systémy a prežijeme! Myslím si, že najviac utrpeli ľudia, ktorí mali v sebe práve takéto normatívne vízie. Budúcnosť je totiž nevyspytateľná. Pre mňa je kráčanie svetom problémov dobrodružstvo samo osebe. Pre niekoho to môže byť jedna permanentná frustrácia. Osobne dávam prednosť životu v džungli pred životom v zoologickej záhrade, ak môžem použiť túto Formanovu metaforu, ktorý mal pod džunglou na mysli kapitalizmus a pod zoologickou záhradou komunizmus, resp. reálny socializmus, ako sme ho poznali za minulého režimu.

Pred revolúciou tu bola veľká aktivita Bratislava nahlas. Tá ako keby zmizla, bez pokračovateľov.

Bol som jeden zo spoluautorov Bratislavy nahlas. Nebol som žiaden zelený aktivista, ale mojím individuálnym snom bola možnosť participácie, účasť i nás ľudí z periferie spoločenského života na artikulácii spoločenských problémov a hľadanií ciest ich riešenia. Preto už len to, že sme sa pokúsili verejne prehovoriť, bolo obrovským víťazstvom, napriek perzekúciám, ktoré nasledovali zo strany režimu. Áno, v 80. rokoch som žil témou participatívnej demokracie, participatívneho prístupu. Dnes však už rozmýšľam skôr o hraniciach participácie a verejného diskurzu. Prečo ľudia, ktorých som kedysi považoval za okruh svojich najbližších, sa dnes nedokážu porozprávať? Prečo má verejný diskurz charakter štekania a ostreľovania zo zákopov? Môžem viesť napríklad dialóg s Petrom Zajacom, s ktorým mám podobný hodnotový systém, ale už ho nemôžem viesť napríklad s ľuďmi ako

Mečiar, Slota a podobnými. Napokon, nemôžem ho viesť ani s ľuďmi inak charakternými a poctivými, ibaže hodnotovo príliš vzdialenými. Niekoľko rokov sme napríklad pracovali na vízii pre Slovensko. Pre mňa to bol jeden frustrujúci zážitok. A pritom keby ste mi v 80. rokoch povedali, že raz budem môcť na oficiálnej pôde robiť na takejto práci, so špičkovými odborníkmi, a budem to mať honorované, povedal by som, že to nie je možné. Takže víťazstvo je v tom, že niečo také sme mali možnosť robiť. Na druhej strane je to prehra, že sa ani tých desať ľudí nedokázalo na niečom dohodnúť.

Dohodnúť sa na spoločnej vízii?

Ľudia, ktorí majú príliš odlišné záujmy a videnie sveta, nemôžu vytvoriť konzistentné dielo. Zrazu zistíte, že ostrý názor a radikálny postoj nie je žiaduci, že konzervatívec sa s liberálom nevedia dohodnúť ani na triviálnych veciach. Chcem tým len povedať, že ľudia mojej generácie a rovnakej životnej skúsenosti prešli istou traumou, keď zistili, že žiť v pomeroch, ktoré umožňujú, aby sme sa mohli rozprávať a narozprávané publikovať a presadzovať v praktickom živote, je v podstate tiež ilúzia a fikcia. Pretože my sa nielenže nedohodneme a nesformulujeme spoločnú víziu, ale nie sme schopní ju ani presadzovať. Ako povedal Ivo Možný, šestnásť Shakespeareov nemôže napísať Hamleta. To platilo aj pre nás. Nevadilo by to, pokiaľ by názorovo odlišné skupiny expertov „sunuli“ do verejného diskurzu svoje jasné, ostré a konkurencieschopné vízie. Na Slovensku však na jednej strane spoločne s našou víziou vznikali aj vízie v Ekonomickom ústave, Prognostickom ústave, v akadémii a vo futurologickej spoločnosti – neboli však ani jasné, ani ostré, ani konzistentné a už vôbec si nekonkurovali.

Čo sa udialo s týmito víziami?

Nič. Vráťane tej našej. Hoci má IVO na Slovensku dostatočne silnú pozíciu na to, aby dokázal presadzovať veci do médií a exekutívy.

Na trhu ideí však nakoniec tiež vífázi len akási ich kombinácia. Nikdy sa to nekončí tak, že jeden vyhrá a ostatní sú z kola von.

Nesúhlasím, to iba idey sa striedajú a každá chvíľu hrá prím. A nehovoril by som v tejto súvislosti o víťazstvách a prehrách. Z iného súdka: Vydával som vo svojom nakladateľstve škvelé knižky a pritom ich čítalo zhruba osemsto až tisíc ľudí. To vôbec nepovažujem za nejaké víťazstvo. Asi to bola moja chyba, že som nenašiel spôsob, ako vydávať dobré knihy tak, aby sa na knižnom trhu presadili. Na druhej strane nikdy som nepovažoval za dôstojné žiadať štát, aby mi pritom pomáhal. Štát nemám rád. Racionalita vydávania kníh tkvie v tom, že vydavateľ dokáže svoju prácu robiť racionálne – bez straty a za dôstojných podmienok pre seba, autorov a spolupracovníkov.

V Čechách sa vydáva rádoovo viac kníh ako na Slovensku. Väčšina z nich je podporená rôznymi spôsobmi. Nevieme si predstaviť, že by na menšom Slovensku vychádzali knihy tak, ako to navrhujete vy, bez podpory.

Foto Miro Švolík

Môj názor je netypický – začal som s vydávaním kníh v situácii, keď som si to finančne mohol dovoliť. Súčasne však viem, ako „štátna podpora“ (rozumej: dobré vzťahy s tými, ktorí peniaze na kultúru rozdeľujú) korumpuje. A preto štát ako kultúrneho činovníka úprimne nemám rád. Veď to nie je žiaden magický celok – reprezentujú ho zväčša zlí hospodári („zo štátneho krv netečie“) a kultúrne zbojníci (pretože skutoční tvorcovia by predsa nehnili po úradoch). To, čo štát – podľa mňa – potrebuje, je minimum kultúrnych kompetencií a maximum kontroly. A napokon, nie je pravda, že nízkonákladová knižka musí byť stratová. Keď som napríklad vydával knižku o deťoch s Downovým syndrómom, tak sme veľmi podrobne skúmali trh, kontaktovali sme rodiny, inštitúcie, ústavy, ktoré sa o takéto deti starajú, dohromady ich bolo asi tisícpäťsto. Pár mesiacov po vydaní knižky bol náklad vypredaný bez straty, s vyplatenými honorármi.

Len kvôli tomuto nemáte rád štát?

No, vidím, že musím svoj pocit upresniť. Pociťovať voči inštitúcii štátu emócie, ako sú láska a nenávisť, mi pripadá choré. Napokon, moja mama prežila asi šesť rozmanitých štátov a niektoré z nich boli naozaj čudné – najmä ten nacistický a komunistický. Štát by mal byť „iba“ servisnou organizáciou, aby sa mne jednoduchšie a ľahšie žilo. Mal by mi poskytovať určité záruky bezpečnosti a (ekonomickej, právnej, sociálnej, politickej) stability prostredia. Štát, v ktorom žijem, sa však tvári úplne inak – diktuje mi pravidlá môjho všedného života, rozhoduje, koľko z mojich peňazí, ktoré som zarobil, mám dať na štátnu byrokraciu, otravuje a – čo ma šťve dnes a denne – správa sa neprofesionálne.

Zatiaľ však nik nevymyslel nič lepšie.

Ale veď ja nechcem nič vymýšľať, len chcem žiť v štáte, ktorý funguje. Na-

miesto toho sa stretávam s jeho aroganciou, neprofesionalitou a jeho zasahovaním. Bránim sa tak, že si pestujem odolnosť a schopnosť žiť tak, aby som štát potreboval čo najmenej.

Hovoríte však z pozície zabezpečeného človeka...

A vy hovoríte, ako keby som sa narodil zabezpečený. Ako keby zabezpečení ľudia na tomto svete boli vždy len takí, ktorým to spadlo ako manna z neba alebo nejakí „hajzlíci“, čo sa zabezpečili tým, že niekomu inému zobrali. Presne toto šíri štátna propaganda. Slovo podnikateľ je nadávka. Čo myslíte, odkiaľ má štát peniaze na vzdelanie, vedu, obranu, bezpečnosť, zdravotníctvo a podobne?

Obraz Slovenska v českých médiách sa v poslednom čase radikálne zmenil: opovržlivo-sústrasťné pohľady vystriedali obdivné. Má to, samozrejme, aj vnútropolitické dôvody. Ako cítite zmeny pri svojich osobných návštevách Slovenska?

V Čechách nám oprávnene závidia razantný „ťah na bránku“, či už ide o penzijnú reformu, zmenu dôchodkového a daňového systému, reformu zdravotníctva a podobne. Menej si už všímajú konfliktnú atmosféru, sociálne napätie, korupciu a klientelizmus, ktoré tieto zmeny sprevádzajú. Toto si zase pri svojich návštevách Slovenska všímam ja.

A naopak, ČR sa v slovenských médiách vykresľuje ako zadlžená, nereformujúca sa krajina. Opäť to má svoje, tentoraz slovenské vnútropolitické príčiny. Keď sa však pozrieme na čísla (investície do vzdelania, kultúry, vedy, ale aj reálna kúpna sila obyvateľstva), Slovensko stále za západným susedom zaostáva. Ako to vidíte vy?

Slováci oprávnene Čechom závidia vyšší hmotný životný štandard i vyššiu kva-

litu života, rozvinutejšiu kultúru, vedu aj vzdelanostný systém. Príčiny treba hľadať v histórii, a nie v posledných pätnástich rokoch. Nemyslím, že v najbližších desaťročiach sa na tejto skutočnosti niečo podstatne zmení. Na druhej strane treba jasne povedať: v Čechách momentálne vládne mizerná garnitúra. Má však obrovskú zdatnosť v technológii moci a zvláda medializáciu.

Čo ďalej?

Pokiaľ ide o spoločnosť, som optimista. Pokiaľ vás zaujíma moja osobná „vízia“ – ťahám na šesťdesiatku a ten kúsok života, ktorý mi zostáva, by som rád venoval písaniu a cestovaniu. Môžem si to dovoliť.

Ten váš zdroj peňazí je dosť háklivý, teda ak hovoríme o licencií na televízne vysielanie, s ktorou sa vraj spájal aj istý klientelizmus.

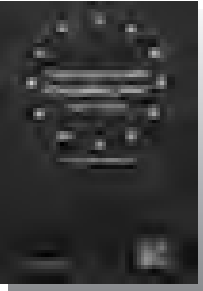
Celý život som žil tak, že som rád vstupoval na neznáme teritórium. Nepovažujem to za niečo hrdinské, taký jednoducho som. Takto som sa dostal k Bratislave nahlas i do prvej várky ľudí, ktorí zakladali VPN. Takto som robil aj vedu. Keď za mnou v roku 1991 prišiel Péter Hunčík, že je šanca uchádzať sa o založenie prvého celoplošného privátneho televízneho kanálu v Čechách, napriek tomu, že som o tom nevedel vôbec nič, rovnako ako som nevedel v roku 1989 nič o politike, povedal som mu áno. A jeden z dôvodov, prečo sme práve my, spomedzi 27 spoločností, dostali licenciu, bol aj ten, že sme boli politicky neidentifikovateľní. Odtedy už prešlo viac ako desať rokov a medzitým sa odohral príbeh komerčne úspešného média, kolotoča peňazí, ktorý so železnou nevyhnutnosťou priťahuje zlé charaktery a mnoho iných vecí. Verte alebo neverte – ja som zostal Fedorom Gálom.

Zhovárali sa Martina Nemethová a Damas Gruska

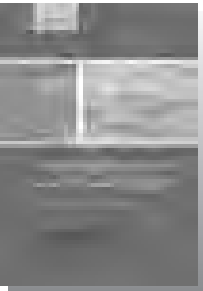
Sociálny štát ako kolektívny portrét

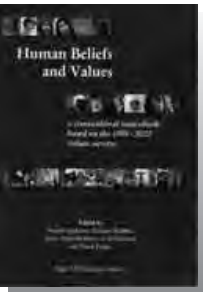
- ▲ Gabriela Munková a kol.
- ▲ **Sociální politika v evropských zemích**
- ▲ Karolinum 2004
- ▲ 189 strán
- ▲ 299 Sk

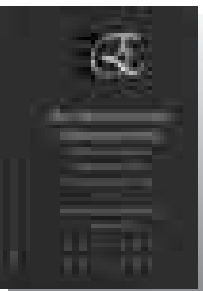
- ▲ Brigita Schmögnerová
- ▲ **Sociální model Evropské unie: dnes a zítra**
- ▲ Friedrich Ebert Stiftung 2004
- ▲ 114 strán
- ▲ 150 Sk

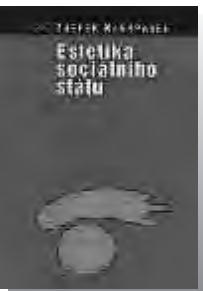
- ▲ Alberto Alesina a Edward Glaeser
- ▲ **Fighting Poverty in the US and Europe: A World of Difference**
- ▲ Harward University Press 2004
- ▲ 262 strán
- ▲ 45 USD

- ▲ Ronald Inglehart (ed.)
- ▲ **Human Beliefs and Values**
- ▲ **A cross cultural sourcebook based on the 1999-2002 values surveys**
- ▲ Siglo XXI Editores 2004
- ▲ 520 strán
- ▲ 40 USD

- ▲ W. Arts, J. Hagenaars, L. Halman
- ▲ **The Cultural Diversity of European Unity**
- ▲ Brill Leiden Boston 2003
- ▲ 494 strán
- ▲ 80 EUR

- ▲ Zdeněk Konopásek
- ▲ **Estetika sociálního státu**
- ▲ G plus G 1998
- ▲ 341 strán
- ▲ 199 Kč

Za posledných pätnásť rokov sa u nás za reformné vyhlasovalo všetko, čo chcelo prežiť. Samozrejmosť, s akou sme prijali reformnú rétoriku v oblasti sociálneho zabezpečenia a začali opakovať tézy o potrebe redukcie sociálnych výdavkov a zoštíhľovaní štátu, nás možno zamrazí až po rokoch. Bolo jej ťažké vzdorovať. Osvojovali sme si ju v čase, keď pochybnosti o sociálnom štáte boli súčasťou väčšiny politických slovníkov

a prenikali do verejnej mienky. Ak ešte na začiatku 90. rokov bola v celosvetovom priemere dôveryhodnosť systémov sociálneho zabezpečenia a dôveryhodnosť ozbrojených síl rovnako vysoká, na prelome storočí už dôvera v armády značne prevýšila dôveru v nesilový spôsob ochrany našich životov. Slovensko sa v roztváraní nožnic dôvery stavia do slova na špičky: ozbrojeným silám u nás dôverovalo 77 percent opýtaných (svetový priemer 61 percent), kým systému sociálneho zabezpečenia len 37 percent (svetový priemer 50 percent).

Nezariadenie sociálneho zabezpečenia do zisťovania, ktoré prebiehalo v Spojených štátoch, podporuje predstavu o zásadných rozdieloch, ktoré existujú v prístupe tamojšieho obyvateľstva a obyvateľstva Európy k sociálnej politike. Popis a vysvetľovanie výrazne nižšej solidarity Američanov s vlastnými chudobnými je jadrom knihy *Fighting Poverty in the US and Europe: A World of Difference*, ktorej autormi sú harwardskí ekonómovia Alberto Alesina a Edward Glaeser. Argumentačne sa opierajú o analýzu histórie inštitúcií, geografie a spoločenského správania. Ak vás láka vysvetľovať americkú prísnosť k chudobným tamojšou výnimočnou ekonomickou mobilitou, ktorú „nevyužívajú len leniví“, autori vám dokážu, že vyhliadky dostať sa z chudoby sú v dnešnej Európe vyššie ako v USA. Americký konzervativizmus podľa nich pramení skôr z politickej stability a etnickej heterogenity. Dokumentujú, že ochota ľudí podporovať prerozdelenie príjmov je nižšia tam, kde sa toto prerozdelenie týka ľudí inej rasy či etnika. Podľa komparatívnych analýz „etnická heterogenosť silne predikuje malý sociálny štát“. Práve ostré rasové rozdelenie americkej spoločnosti umožňuje kritizovať chudobných ľudí spôsobom, aký neprichádza v homogénnejších spoločnostiach do úvahy. Súcit s chudobnými tlmí podľa nich aj riedke osídlenie krajiny. Spolu s prírodnými prekážkami spôsobuje sociálnu neviditeľnosť chudobných a dovoľuje bohatším žiť bez obáv z ich útokov či vzbúr. Opis amerického myslenia o chudobe sa mi nezdá až taký vzdialený. Dá sa vylúčiť, že tichá etnická nevrávnosť a odstup nie sú v pozadí okliešťovania sociálneho prerozdelenia, ktoré prebieha na Slovensku?

Napriek konštatovaniu protisolidárnych trendov, ktoré sa objavujú v európskych krajinách s prílivom imigrantov, táto práca nutne zjednodušuje vzťah Európanov k sociálnemu štátu. Jeho členitejšia analýza je predstavená v knihe *The Cultural Diversity of European Unity*. Ide o kolekciu komparatívnych štúdií čerpajúcich z databázy projektu *European Values Study* (Slovensko sa ho zúčastňuje prostredníctvom Sociologického ústavu SAV). V štúdií Sociálny štát: zločinec či hrdina hry? sa testujú viaceré kauzálne predstavy či predsudky, ktoré sa spájajú s fungovaním sociálneho štátu a ktoré väčšina plamenných kritikov sociálneho štátu (z ich výpočtu spomeniem u nás hojne citovaného Fukuyamu) opierala len o teoretické dohady a anekdotické dokazovanie a ad hoc interpretácie. Jednou z nich je predstava, že sociálny štát spôsobuje pokles sociálneho kapitálu, neformálnej solidarity a občianskej morálky.

Cieľom autorov nebolo zhromažďovať dôkazy vyvracajúce kritiku sociálneho štátu či tézu o morálnej skazenosti,

ti, ktorú šíri systém sociálnej pomoci tým, že kazí pracovnú etiku a rodinnú solidaritu. Ich zámerom bolo testovať dve hypotézy: substitučnú hypotézu, predpokladajúcu, že prílišný rozvoj sociálneho štátu vytlačí občiansku morálku a solidaritu, a hypotézu spojených nádob, ktorá predpokladá, že rozvoj sociálneho štátu prospieva aj rozvoju občianskych cností. Výsledky tohto testovania sú veľmi nejednoznačné. Ukázalo sa, že vzťahy medzi správaním ľudí v určitej krajine a systémom sociálneho zabezpečenia sú zložito sprostredkované. Hranice medzi jednotlivými typmi sociálneho štátu sa navyše v praxi značne rozmazali a vývoj smeruje k hybridným formám. Hypotéza o morálnej skazenosti ako efektu sociálneho štátu sa nepotvrdila. Autori však sformulovali novú hypotézu, ktorá sa opiera o zistenie, že neformálna solidarita sa zmenšuje s rastom veľkosti skupiny, ktorá má byť predmetom solidarity: solidarita s nezamestnanými je nižšia v krajinách s vysokou nezamestnanosťou a podobne je to aj s neformálnou solidaritou voči imigrantom a starším ľuďom. Nazvali ju „efektom národného bremena“.

Potvrdila sa vysoká pozitívna korelácia medzi úrovňou výdavkov na sociálnu ochranu a sociálnym kapitálom (dôverou v ľudí a inštitúcie, sociálna participácia). Záhadou zostáva, cez aké mechanizmy sa táto väzba vytvára. Do úvahy prichádza možnosť, že sociálne výdavky vytvárajú možnosti, aby ľudia pôsobili v dobrovoľných organizáciách. Nie je vylúčený ani vplyv kultúrnych faktorov. Tento typ skúmania však nemožno zistiť, čo prichádza skôr: či rozvoj sociálneho zabezpečenia podnecuje vytváranie sociálneho kapitálu, alebo je to naopak.

Odpoveď na otázku, aké veličiny pôsobia medzi ľudskou myslou, správaním a typom sociálneho štátu nemôže dať individuálne opytovanie ani agregované štatistické údaje. Dôležitý dopĺňajúci pohľad predstavuje v *Estetike sociálneho štátu* český sociológ Zdeněk Konopásek. Tému zasadzuje do epistemologických debát súčasnej vedy, ktorá podobne ako sociálne zabezpečenie čelí kríze zobrazovania sveta. Na sociálny štát sa pozerá postmodernou perspektívou poučenou textovým obratom v spoločenských vedách a zameriava sa na analýzu konštrukcie sociálne úspešných (technolo-

Ak vás láka vysvetľovať americkú prísnosť k chudobným tamojšou výnimočnou ekonomickou mobilitou, ktorú „nevyužívajú len leniví“, autori vám dokážu, že vyhliadky dostať sa z chudoby sú v dnešnej Európe vyššie ako v USA.

gických, životopisných či vedeckých) textov. Spomedzi viacerých aspektov krízy sociálneho zabezpečenia sa upriamuje na otázku jeho podpory verejnosťou. Všíma si zlyhávajúcu schopnosť moderných inštitúcií realisticky reflektovať situáciu súčasného individualizovaného života a pôsobiť vo vysoko diferencovaných a málo stabilných spoločenských podmienkach. Za hlavný zdroj ťažkostí považuje legitimitu sociálneho zabezpečenia. Tá je podľa neho ohrozená v dôsledku ťažkostí, ktorými trpia texty sociálneho zabezpečenia pri vytváraní „ilúzie vernej reprezentácie sociálneho problému“.

Konopásek predstavuje jazyk ako svojbytnú realitu, osvetľuje fenomén intertextuality a ukazuje inštitúcie ako kultúrny terén, na ktorom sa odohrávajú skryté boje o „fundamentálne klasifikačné kategórie“. Sám však intertextuálnu súvislosť schém sociálneho zabezpečenia a politických diskurzov neanalyzuje. Dá sa povedať, že úlohu médií, think-tankov a ďalších tvorcov či udržiavateľov našich predstáv o svete

Georg Grosz (1893 - 1959), kresba

Rysovo samozrejmé tvrdenie, že hospodársky rozvoj nemusí byť synonymom sociálneho pokroku vyznieva v malých slovenských pomeroch, v ktorých diskurz aj o základných ľudských právach ovládli ekonómovia, trochu ako heréza.

obchádza. Ak podľa jeho vzoru odhladne od tohto intervenujúceho činiteľa a položíme znak rovnosti medzi mienku priemerného „my“ a politickú vôľu, opäť sme v analytickej pasci. V nej môžeme len krčiť plecami nad neúživosťou (textu) sociálneho štátu, ktorý však presvedčivo odráža negatívnu obraznosť majoritnej populácie o príčinách biedy vlastných chudobných.

Komparatívne štúdie a štúdie zviazanosti ideologických schém a rôznych modelov sociálneho zabezpečenia začínajú prichádzať až v poslednom období. Ako príznak možného obratu vnínam knihy Brigity Schmögnerovej *Sociálny model Európskej únie: dnes a zajtra* a Gabriely Munkovej a kolektívu *Sociálna politika v evropských zemích*. Munkovej kolektív tvoria dlhoroční znalci problematiky sociálneho zabezpečenia a autori komparatívnych štúdií v tejto oblasti, ako napr. Vladimír Rys či Igor Tomeš. Ponúkajú historickú deskripciu konštrukcie a reforiem sociálneho zabezpečenia a sociálnej politiky vo Veľkej Británii, Nemecku, Švédsku, Francúzsku či Taliansku, rozbor európskej sociálnej koncepcie a postavenia sociálnej politiky v prístupovom procese členských krajín. Prehľadne a s kritickým nadhľadom podaný náčrt rôznych typov modelov sociálneho zabezpečenia posluží ako vynikajúci úvod do ďalšieho štúdia modelov a technických problémov sociálnej ochrany.

Obe knihy rekapitulujú aj reformy systému sociálneho zabezpečenia, ktorými obe republiky prechádzajú. Schmögnerová sa väčšmi sústreďuje na ekonomicky triezvy opis smerov rozvoja sociálneho modelu Európskej únie. Približuje modernizačné úsilie a debaty o sociálnej koncepcii vo vybraných členských štátoch EÚ a zvažuje podmienky a smerovanie modernizácie a diskutuje o financovaní sociálnych reforiem. Zvlášť cennými, ktoré prinášajú aj alternatívy, sú kapitoly o sociálnom partnerstve, o službách vo verejnom záujme a o sociálnej zodpovednosti.

Schmögnerovej autorstvo je potechou v situácii, keď sa ekonómia javí ako disciplína, ktorá prejavuje len minimálnu senzitivitu pre nefinančné aspekty ľudského života a má sklon komodifikovať všetky jeho stránky, teda robiť

to, proti čomu sa moderné spoločnosti práve budovaním systému sociálneho zabezpečenia a všeobecne prístupného školstva, zdravotníctva a bývania na určitý čas úspešne postavili (a niektoré v tom dokonca pokračujú bez ujmy na ekonomickom raste a morálnej sile obyvateľov). Emancipáciu a rozpínavosť ekonomického diskurzu ostro kritizuje aj Vladimír Rys a poukazuje na rozdielnú finalitu sociálnej a ekonomickej politiky, ktorá podľa neho tvorí neprekročiteľnú zábranu pre ich zástupnosť či splnutenie.

Rysovo samozrejmé tvrdenie, že hospodársky rozvoj nemusí byť synonymom sociálneho pokroku vyznieva v malých slovenských pomeroch, v ktorých diskurz aj o základných ľudských právach ovládli ekonómovia, trochu ako heréza. Ekonomický faktor síce určuje hranice možnosti rozvoja sociálneho zabezpečenia. Jeho určujúcim činiteľom je však „všeobecný vzťah danej spoločnosti k problému núdze niektorých svojich členov“. Rys tak nepriamo pripomína zásadnú dôležitosť spoločenského diskurzu, ktorý rámčuje reformu sociálneho zabezpečenia. Premýšľavému napovedá, že predsudky voči chudobným ľuďom, najmä tým iného etnika, môžu rozložiť aj najušľachtilejšiu reformnú myšlienku.

Obe práce sú písané so záujmom o sociálnu stabilitu v spoločnosti. Obe ponúkajú možnosť naučiť sa rozumieť a kvalifikovane debatovať o otázkach sociálneho zabezpečenia a chápať jeho sociálne poslanie. Pripomínajú takmer zabudnutú vec – že systémy sociálneho zabezpečenia sú prejavom a zdrojom sociálnej integrácie a vyrovnávania príležitostí viest ľudsky dôstojný život. Zdôrazňujú tiež, že ekonomika krajiny neurčuje typ sociálneho zabezpečenia, princípy začlenenia, spôsob budovania sociálnych služieb. Podobne ako všetky recenzované knihy naznačujú, že to, či k sociálnemu zabezpečeniu pristúpime ako k nástroju vyrovnávania a vytvárania príležitostí, alebo ako k povinnému udržiavaniu pri živote tých, čo prehrávajú, bude príbehom o hodnotovom profile väčšiny.

Zuzana Kusá

Zmena a kontinuita v príbehoch každodennosti

- ▲ Haldis Haukanes
- ▲ **Velká dramata – obyčejné životy**
- ▲ Postkomunistické zkušenosti českého venkova
- ▲ SLON 2004
- ▲ 173 strán
- ▲ 399 Sk

- ▲ Csaba Szaló, Igor Nosál (ed.)
- ▲ **Mozaika v re-konstrukci**
- ▲ Formování sociálních identit v současné střední Evropě
- ▲ Mezinárodní politologický ústav Brno 2004
- ▲ 235 strán
- ▲ 250 Kč

Krajiny strednej a východnej Európy sa po roku 1989 stali vzrušujúcim sociálnym laboratóriom. Vedci prichádzali z rôznych kútov sveta „vyzbrojení“ osvedčenými metodológiami, „nadupaní“ tranzitologickými poučkami a globálnou komparatistikou a – samozrejme – aj zahraničnými grantmi. S mnohými sa výborne spolupracovalo, dalo sa od nich mnohé naučiť, našli sa však aj takí, ktorí prehliadali miestne zvláštnosti a vedeli všetko najlepšie aj bez dotyku s realitou.

My, miestni spoločenski vedci, vyštudovaní v rokoch reálneho socializmu, bez zahraničných skúseností, sme im neraz závideli ich odstup. Navyše viacerí z nás v tých prvých vzrušených rokoch zvládali v prvom pláne občianske a často aj politické výzvy. Rola výskumníka ostávala na druhej koľaji.

Z pestrej plejády zahraničných tranzitológov sa vymyká mladá nórska antropologička Haldis Haukanes, ktorá sa pre výskum na českom vidieku rozhodla ešte na jar 1989. Jej rozhodnutie teda nepadlo v súlade s dobovou konjunktúrou. Politická zmena však urobila predmet jej záujmu nečakane vzrušujúci. V rokoch 1990 – 1991 a 1993 – 1995 viackrát dlhodobo pobudla v juhočeskej Lipine (ide o fiktívny názov obce) a juhomoravskej Šitbořici. Jej metodologický prístup je postavený na antropologickom výskume komunit (community studies). Výsledky zhŕňa monografia Velká dramata – obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova.

Výskumníčka prišla do bývalého Česko-Slovenska s klišéovitou predstavou o zásadnej „inakosti“ komunistickej Európy, ktorú si západná Eu-

rópa starostlivo pestovala. Postupné približovanie sa ľudským príbehom jej však odhaľovalo čoraz viac podobností. Haukanes prikladá na obyvateľov vidieckych komunít „antropologický mikroskop“ a zisťuje, že zmena, prelom na úrovni „veľkých“ dejín neznamená diskontinuitu v rovine osobného príbehu. I keď sa vo výpovediach miestnych ľudí objavuje jasné oddelovanie času „pred“ a „po“, väčšinou životné príbehy, ktoré rozprávajú bežní „ľudkovia“, vystavané ako kontinuitné, nie ako prelomové. S prekvapením zaznamenáva tendenciu ľudí oddeliť vlastné životy od „makropolitických dejín“. Samotný pád komunizmu, teda zmena politického režimu, nepôsobil na sociálny život obcí deštruktívne. Dokonca aj bývalé členstvo v komunistickej strane považovali ľudia za menej dôležité, ako očakávala.

Vzťah medzi tým, čo sa stalo a ako sa o tom hovorí, je zložitý, lámaný cez individuálne optiky. Je známe, že ľudia používajú rôzne a vzájomne nezlučiteľné výklady minulosti, v závislosti od okolností, v rámci ktorých sa o minulosti hovorí.

Do akej miery dokážu ľudia udržať kontinuitu vlastného „ja“ medzi minulými a súčasnými identitami? Ako chápať sebareflexiu, sebaúctu a výsostne súkromné stratégie prežitia? Podľa autorky „mnoho ľudí v prvých letech postkomunistické transformácie podstúpilo ťžký boj, jednak pro to, aby si zvolili svoji budúcnosť, a däl také, aby znovu interpretovali svoj minulý život“. Lenže, „sametová revoluce a následující společenská transformace takové uvědomění vlastního já z hlediska minulých identit určitého člověka neznemožnila. Většina lidí zřejmě žádnou hlubokou krizí identy-

Ferenčuhová porovnáva oficiálne správy o činnosti Slovenského zväzu žien so spomienkami bývalých členiek. Práve tu sa smutno-krásne vynára kľúč k perfídnosti celej normalizácie a stále pociťovanej hanby z toho, že sme rezignovali na odpor v situácii, keď by viedol k represii.

ty neprocházela, a to ani ti, kteří byli před rokem 1989 v opravdu těsném kontaktu s komunistickou stranou.“

Kľúčový termín Haukanesovej úvah je identita, komplikovaný, krehký fenomén, ktorý sa dnes používa módne a takmer bezbreho. Identita vzniká simultánne v poliach pôsobenia mnohých činiteľov a na mnohé účely. Po veľkom zlome a malých vyrovnávaníach seizmických pohybov v rovine „malých dejín“ sa vitálne community dvoch dedínok českého vidieka nachádzajú zoči-voči narastajúcej diverzifikácii životov.

Kým očakávané dôsledky na obyčajné životy sú odvodzované od veľkých drám, vzrušenej rétoriky a prelomovosti, antropologické komunitné štúdie ukazujú, že čím bližšie ideme k príbehu jednotlivca, tým viac sa stráca zlomovosť, alebo ak chcete „revolučnosť“, a nastupuje kontinuita každodennosti. Iste, ide o odlahlé dedinky, životy ľudí ďaleko od epicentra veľkých politických drám, žiadne ex-

Zvolenská Slatina. Foto Martin Kollár

ponované osobnosti, hrdinami príbehov sú „malí českí ľudia“.

Štúdie sú v každom prípade poučným čítaním pre tých, ktorí na sociálnu realitu prikladajú výlučne maticu konzistentných racionálnych premís. „Kognitívne havárie“ sú, podobne ako koexistencie zdanlivo konfliktných identít, hlboko ľudské.

Haldis Haukanes ťahá líniu viacerých príbehov, no v rovnakom sociálnom rámci, zborník Mozaika v re-konstrukci. Formovaní sociálnych identit v súčasnej strednej Európe roztvára celý vejár sociálnych identít, ich formovania, prejavov, aktérov vrátane veľmi fundovaných teoretických analýz (Csaba Szaló). Jednotlivé prípadové štúdie sa venujú nasledujúcim témam: re-konstrukcia identít elity prostredníctvom biografických rozprávání 6 predstaviteľov litovskej a českej elity (Igor Nosál); premeny verejného priestoru gay a lesbickej subkultúry (Kateřina Nedbálková); odraz politických udalostí v príbehoch bývalých členiek Slovenského zväzu žien (Slávka Ferenčuhová); formovanie sociálnych identít v prípade občianskych aktivistov na prípade iniciatívy „Farebný svet“ (Kateřina Janků); identita

Vzťah medzi tým, čo sa stalo a ako sa o tom hovorí, je zložitý, lámaný cez individuálne optiky. Je známe, že ľudia používajú rôzne a vzájomne nezlučiteľné výklady minulosti, v závislosti od okolností, v rámci ktorých sa o minulosti hovorí.

„pred“ bola ich činnosť celkom prirodzená, až „po“ sa stáva problematickou. Predtým obohacujúce sa mení na stigma.

Respondentky výskumu študentky brnenskej univerzity Slávky Ferenčuhovej rozprávajú svoje súkromné dejiny. Podobne ako obyvatelia Lipiny či Šitbořic politický zlom preklenú kontinuitou svojho jedinečného príbehu. Výpoveď pani Hany: „Ono to bolo. To bola taká doba, taká zvláštna doba, že ľudia v podstate si neuvedomili, že by to mohlo byť aj ináč. A keď vám raz povedali, že tvoje meno je „kuš“ a ty nemôžeš, tak vy ste sa do toho nejakovo vpratali, lebo ste si povedali, no, čo mám robiť... Pracovať musím, lebo z niečoho žiť musím, no tak, tak. Boli aj takí, ktorí sa proste utiahli do nejakej ilegality alebo do nejakej Charty, ale nejak tak, ale tá Charta každého neoslovila, lebo ani ste o nej nevedeli...“

Vynára sa vám v pamäti geniálna štúdia neobohého Milana Šimečku Obnovenie poriadku? Mne celkom jednoznačne. Pri týchto i iných slovách bývalých členiek SZŽ. Napríklad vtedy, keď „zbezvýznamňujú“ politický rozmer svojho členstva, ideológiu nahrádzajú posedeniami pri čaji a nezištnou pomocou starším súdružkám. Veľmi tiež vtedy, keď autorka porovnáva oficiálne správy o činnosti SZŽ so spomienkami bývalých členiek a heuristicky rozlišuje medzi zobrazovaným a zdôrazňovaným (ako želaným) a nezobrazovaným, neviditeľným, ako tým, čo bolo neželané, či skôr očakávalo sa, že je neželané. Práve tu sa smutno-krásne vynára (i keď autorka si to možno ani sama neuvedomuje, keďže – odhadujem – túto dobu nežila ako dospelá osoba) kľúč k perfídnosti celej normalizácie a stále pociťovanej hanby z toho, že sme rezignovali na predstavu, že by to mohlo byť aj inak. Výpovede bývalých členiek SZŽ sú ako modelová situácia spätnou verifikáciou Šimečkovho popisu mechanizmu/logiky husákovskej normalizácie.

V poznávacej rovine sú obe knihy rovnako zaujímavé. Malé „litvajové“ však iritujú občiansky podstatne viac ako postavičky z českých vesničiek. Pri nich si totiž oveľa väčšmi uvedomujem, že som pri koreňoch kolektív-

nej amnézie a pohodlného všeobecného pardónu, identifikácie sa miliónov postkomunistických príbehov s pani Hanou a hospodou v Lipine a nie napr. s Petrom Uhlom, Danou Nemcovou či už spomínaným Milanom Šimečkom. Drobné kontinuity jednotlivých životných príbehov akoby nachádzali svoj odraz v hrubej čiare, za ktorou si nechceme pamätať.

Dve poznámky na záver. Prvá je metodologická. Obe knihy sú postavené na kvalitatívnych metódach – antropologických, etnografických prístupoch, metóde oral history, analýze diskurzu, interpretatívnej sociológie a i. Nie sú lepšie ani horšie ako iné metódy, vrátane sociologických kvantitatívnych výskumov, ktoré zmeny a kontinuitu po roku 1989 poznávali inými nástrojmi. Zlý je iba metodologický fetišizmus a nedostatok imaginácie. Na Haukanesovej štúdii zaujme doba a tým aj hĺbka sociálneho poznávania, trpezlivosť vytvoriť kontakt a celé mesiace počúvať príbehy. Akýmsi krédom aplikovanej metodológie je citát známeho odborníka na metódu oral history Paula Thomsona, ktorý uvádza Ferenčuhová: „Realita je komplexná a mnohostranná a najvýznamnejším prínosom oral history je, že v rozsahu väčšom než akékoľvek iné zdroje umožňuje rekonštruovať pôvodnú mnohosť odlišných pohľadov.“ Áno, je to lupa, inokedy sa žiada použiť ďalekohľad. Ideálne (a produktívne) je, keď pohľad cez lupu a ďalekohľad spolu komunikujú.

Druhá poznámka je cineastická. Vedeli by ste si spomenúť aspoň na jeden slovenský film, ktorý reflektuje súčasnú slovenskú spoločnosť, zamýšľa sa nad jej premenami a kontinuitami? Rozširuje oblasť reflexie, ktorú – tiež len veľmi poskromne – ponúka publicistika, sociológia, história a pod.? Mierim na bolestivý rozdiel medzi slovenskou a českou filmovou produkciou po roku 1989 a ako ilustráciu spomeniem len celkom nové snímky – Nuda v Brně, Děvčátko, Mistrři či starší Samotáři, filmy, ktoré sú umeleckým (ale aj sociologickým!) pátraním po sociálnych identitách, mozaikou ich re-konstrukcie a človečiny obyčajných životov na pozadí veľkých politických drám.

O l g a G y á r f á š o v á

Recept na historickú anamnézu?

- ▲ Eduard Nižňanský, Igor Baka, Ivan Kamenec (ed.)
- ▲ **Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944**
- ▲ NMŠ a ŽNO Bratislava 2004
- ▲ 352 strán
- ▲ 199 Sk

- ▲ E. Nižňanský (ed.)
- ▲ **Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)**
- ▲ NMŠ a ŽNO Bratislava 2003
- ▲ 328 strán
- ▲ 199 Sk

- ▲ Katarína Hradská (ed.)
- ▲ **Holokaust na Slovensku 3. Listy G. Fleischmannovej (1942 – 1944). Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských a európskych židov**
- ▲ NMŠ a ŽNO Bratislava 2003
- ▲ 123 strán
- ▲ 199 Sk

- ▲ E. Nižňanský, I. Kamenec (ed.)
- ▲ **Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945)**
- ▲ NMŠ a ŽNO Bratislava 2003
- ▲ 364 strán
- ▲ 199 Sk

- ▲ E. Nižňanský (ed.)
- ▲ **Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939**
- ▲ Nadácia Milana Šimečku, ŽNO Bratislava 2001
- ▲ 362 strán
- ▲ 199 Sk

Moderné dejiny Slovenska sú plné citlivých, háklivých, bolestných a hlavne odborníkmi i laickou verejnosťou nedostatočne zreflektovaných tém. Mohlo by sa zdať, že holokaust medzi ne nepatrí. Ak sa na toto tvrdenie pozrieme cez množstvo odbornej i memoárovej literatúry týkajúcej sa holokaustu, zdá sa byť pravdivé. Naozaj, literatúra o holokauste zaznamenala u nás, najmä od 90. rokov minulého storočia, enormný nárast tak ako v celej, nielen postkomunistickej Európe. Napriek tomu si myslím, že holokaust na Slovensku, jeho špecifiká v prostredí vojnového slovenského štátu, kde sa začínali jeho prvé dejstvá, je v našej spoločnosti málo „zažitou“ té-

mau. Presvedčila ma o tom aj nedávna kauza dokumentárneho filmu o topolčianskom pogrome.

Ak sa (pri určitých historicky významných dátumoch) v médiách, na verejných i uzavretých stretnutiach diskutuje o Slovenskej republike 1939 až 1945, ide často o prezentovanie diametrálne odlišných, na opačných póloch stojacich názorov. Tie nie sú spravidla podložené poznaním historických faktov, ale skôr odrážajú aktuálne politické či ideologické záujmy zúčastnených. Vnímam ich ako účelovú mytologizáciu a zároveň neschopnosť reflektovať racionálne a kriticky vlastné národné/štátne dejiny. Potrebné je mať k dispozícii a poznať historické fakty, dokumenty, údaje archívne, písomné, ale aj spomienky pretlmočené pamätníkmi.

K rozširovaniu poznatkov o vojnovom slovenskom štáte nesporne prispievajú (okrem iných titulov) zväzky z edície Holokaust na Slovensku. Tento publikačný počin je spoločným projektom Nadácie Milana Šimečku a Židovskej náboženskej obce v Bratislave (aké príznačné, že základné historické dokumenty vydávajú mimovládne organizácie).

Od roku 2001 v nej doteraz vyšlo päť zväzkov. Prinášajú dokumenty z domácich i zahraničných archívov,

Nie sme jediný štát/národ, ktorý má vo svojej minulosti čierne miesta, na ktoré by najradšej zabudol. Práve naopak. V Európe takého štátu vari niet. Mali by sme sa inšpirovať tými, ktorí majú dlhšie skúsenosti s vyrovnávaním sa s vlastnou minulosťou.

sprístupňujú odborníkom i laickej verejnosti základné, dodatočnými interpretáciami nedeformované, informácie v podobe záznamov z porád, rokovaní, úradných hlásení, vládnych nariadení, korešpondencie a ďalších písomností, ktoré v sebe nesú pečať doby, sú dokladmi o fungovaní vtedajšej spoločnosti na makroúrovni.

Každý zväzok edície je špecifický. Prvý je radený chronologicky, ostatné sú členené skôr tematicky. Pri čítaní prvého zväzku (Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939) mnohých asi prekvapí fakt, že dávno pred vznikom slovenského štátu sa občianske a ľudské práva židovskej minority na Slovensku stali prázdnyim pojmom. Písomné doklady vyhlásení a nariadení hlavy štátu, vlády a záznamy z rokovaní ďalších centrálnych štátnych orgánov sú zahrnuté v druhom zväzku (Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke 1939 – 1945) potvrdzujú otvorený antisemitizmus ako alfu a omegu vnútornej i zahraničnej politiky štátu a odhaľujú jeho ekonomické pozadie.

Zostavovateľka tretieho zväzku (Listy Gisely Fleischmannovej 1942 až 1944. Snahy pracovnej skupiny o záchranu slovenských a európskych židov) historička K. Hradská po prvýkrát sprístupnila dosiaľ nepoznané aktivity ilegálnej skupiny funkcionárov Ústredne židov v Bratislave. Prvá časť je úvodom do celej problematiky Ústredne židov, Pracovnej skupiny a jej pôsobenia, druhá časť prostredníctvom dvadsiatich ôsmich listov vedúcej predstaviteľky Pracovnej skupiny Gisely Fleischmannovej odhaľuje jej úvahy a snahy o záchranu židovstva na Slovensku. V kontexte dnešného poznania listy vyvolávajú pocity bezúčtosti a márnosti oveľa väčších

rozmerov, než akými pravdepodobne strádala ich pisateľka.

Holokaust na Slovensku 5. zväzok (Dokumenty nemeckej proveniencie 1939 – 1945) prináša fakty, ktoré často nabúravajú všeobecne rozšírené stereotypné predstavy týkajúce sa predovšetkým obmedzenej voľnosti najvyšších predstaviteľov vojnovy Slovenskej republiky pri prijímaní rozhodnutí. Na príklade deportácií židovského obyvateľstva z území vazalských štátov Nemeckej tretej ríše spochybňuje tézu o potrebe prijímať riešenia predstavujúce menšie zlo, aby neprišlo zlo väčšie. Vládni predstavitelia

Pomník obetiam holokaustu uprostřed Berlína šest měsíců před dokončením. Foto archiv K&S

štátu. Dokumenty predstavujú písomnú agendu spojenú s ich legislatívnym i technickým zabezpečením, prinášajú poznatky o nariadeniach, ktoré determinovali život v nich. Ide o nesporne zaujímavé informácie, no myslím, že pre mnohých ľudí bude už samotná lokalizácia týchto táborov znieť priam neuveriteľne. Nemyslím, že by vedomosť o ich existencii bola všeobecne rozšírená medzi dnešnou mládežou vo Vyhniach, Seredi či „aspoň“ Novákoch (kde bol najväčší zo spomínaných táborov).

Archívne dokumenty v kombinácii s ďalšou odbornou, ale aj beletristicko-memoárovou literatúrou ponúkajú možnosť tým, ktorí majú záujem o nedávnu minulosť Slovenska, vytvoriť si pomerne plastickú predstavu o tom, ako sa tu žilo ľuďom, resp. jednej špecifickej skupine v rokoch 1938 – 1945. Ak si vypožičiam terminológiu od Raula Hilberga, ktorý rozdelil obyvateľov vo vojnovy Európe na vrahov, obeť a divákov, tak potom máme od roku 1989 celkom slušný počet umeleckých i faktografických spracovaní osudov obeť na území Slovenska počas druhej svetovej vojny. Chýbajú však reflexie oveľa väčšej skupiny – divákov, obyčajných ľudí žijúcich si na území vojnovy Slovenskej republiky svoj všedný život.

Nie sme jediný štát/národ, ktorý má vo svojej minulosti čierne miesta, na ktoré by najradšej zabudol. Práve naopak. V Európe takého štátu vari niet. Mali by sme sa inšpirovať tými,

Medzi nami žije čoraz menej tých, ktorí holokaust prežili, či už ako obeť, diváci, alebo vrahovia. Je potrebné dať priestor ich hlasom – nie, aby sme sa poučili z dejín, ale aby sme mali možnosť cez minulosť lepšie pochopiť prítomnosť.

ktorí majú dlhšie skúsenosti s vyrovnávaním sa s vlastnou minulosťou. V tejto súvislosti mám na mysli napríklad dokumentárne i umelecké spracovania spomienok členov Wehrmachtu, špeciálnych nemeckých zásahových jednotiek na východnom fronte či obyčajných nemeckých civilov na roky druhej svetovej vojny, ktoré sú dnes k dispozícii. Na Slovensku sú podobné projekty skôr výnimkou, nie cieľným súvislým a sústredeným zámerom, pritom je najvyšší čas. Veď ľudia, ktorí žili v období vojnového slovenského štátu v adolescentnom a staršom veku, nás opúšťajú bez toho, aby nám zanechali svoje dobové svedectvo.

Problematike holokaustu na Slovensku sa venujem už skoro desaťročie. Snažím sa výsledky výskumnej práce sprístupňovať vo svojej edukačnej činnosti. Veľmi ma mrzí, že sa v našej spoločnosti šíri vo všetkých ve-

kových kategóriách historická anamnéza, tendencia „nepamätať si“. Každá sociálna skupina, vrstva má pritom iné dôvody, prečo si ne/pamätá. Nádej vkladám do mladých ľudí, a preto jedno z riešení vidím v nových metódach výučby: poskytnutím pestrejšej mozaiky informácií o danej dobe cez dokumenty mapujúce veľké dejiny až po histórie jednotlivcov, rodín či skupín. Etnologický výskum pracuje s metódami, ktoré sú zamerané predovšetkým na mikroúroveň spoločnosti (biografická, metóda ústnej histórie – oral history a iné). Výsledky výskumov by mohli zaujať študentov – cez príbeh jedného človeka ich vtiahnuť do doby, aby ju precitli. To môže byť prvý krok. Potom by revitalizácia historického (ne)vedomia ľudí na Slovensku nemusela skončiť úplným fiaskom, ako sa to stalo pri jednej ankete v nemeňovanom slovenskom denníku. Dvadsaťročnej mládeže sa pýtali, čo sa stalo 21. augusta 1968. Ľudia v pomaturitnom veku to ani netušili.

Tragédia ľudskej civilizácie zvaná holokaust sa udiala pred viac ako šesťdesiatimi rokmi. Medzi nami žije čoraz menej tých, ktorí ho prežili, či už ako obeť, diváci, alebo vrahovia. Je potrebné dať priestor ich hlasom – nie, aby sme sa poučili z dejín, až taká optimistka nie som, ale aby sme mali možnosť cez minulosť lepšie pochopiť prítomnosť. Ak tak urobíme, dáme zároveň odpoveď tým, ktorí aj dnes odmietajú existenciu holokaustu. Ako hovorí Deborah E. Lipstad (autorka kni-

hy Popírání holokaustu: sílící útok na pravdu a paměť), ktorá vyhrala súdny spor s britským historikom Davidom Irvingom, popierajúcim v svojich dielach holokaust: „...selhání intelektuálů je velmi nebezpečné a je třeba, aby na něj ostatní intelektuálové uměli reagovat. Popírači a rasisti jako David Irving jsou jako lejno, do kterého šlápnete na ulici. Je bezvýznamné, dokud si ho nepřinesete do domu. Když si pořádně nevyčistíte boty, máte problém.“

Historická pamäť a proces spomínania/zabúdania je predmetom bádania mnohých vedných odborov, bolo by užitočné ich poznatky flexibilnejšie zakomponovávať do vzdelávacieho procesu, sprístupňovať verejnosti, aby sa nám nestalo, že budeme komparom pri masovom zabúdaní na našu nedávnu komunistickú minulosť.

Monika Vrzgulová

Taký obyčajný rasizmus

- ▲ Petr Bakalář
- ▲ **Psychologie Romů**
- ▲ Votobia 2004
- ▲ 178 strán
- ▲ 298 Sk

- ▲ Petr Bakalář
- ▲ **Tabu v sociálních vědách**
- ▲ Votobia 2003
- ▲ 343 strán
- ▲ 449 Sk

Petr Bakalář svoju knihu Psychologie Romů považuje za „prvý systematický pokus porozumieť rómskej problematike z hľadiska modernej psychológie“. Vychádza z tvrdenia, že pre Rómov je charakteristická rómska psychika, ktorá sa v niektorých aspektoch odlišuje od psychiky Nerómov, čo sa v praxi prejavuje „odlišnými vzorcami správania a konania, ktoré treba chápať ako priame dôsledky špecifických črt a dekodovať ich na základe znalosti horizontov rómskej psychiky“. Bakalář sa snaží podať vysvetlenie na základe prebratého konceptu r- a K-životných stratégií organizmov v prírode, ktorý uplatňuje aj na deľenie ľudských populácií na r-stratégov a K-stratégov. R-stratégovia, ktorí žijú v nestálom meniacom sa prostredí, kde je nedostatok zdrojov, sa vyznačujú tým, že majú viac potomkov, menej sa venujú ich výchove, majú slabšie sociálne väzby, kratšiu priemernú dĺžku života, menšie telesné rozmery atď. Naopak K-stratégovia žijú v relatívne stabilnom prostredí, majú dostatok prostriedkov na život, zvyčajne majú menej potomkov, ale intenzívnejšie sa venujú ich výchove, majú pevnejšie párové a sociálne väzby, v priemere sa dožívajú vyššieho veku a majú väčšie telesné rozmery ako r-stratégovia.

Rozdiely medzi oboma skupinami sú dané do značnej miery genetiky, pričom Bakalář pripúšťa aj vplyv prostredia, ktoré však za určitých podmienok (nízka predvídateľnosť získavania zdrojov, celková sociálna neistota) funguje len ako spúšťač

uplatňovania r-stratégie. Na základe týchto východísk argumentuje, že Rómovia sú r-stratégovia, čo odvodzuje z toho, že počas histórie dochádzalo vplyvom prostredia k selekcii ich génov pre r-stratégiu. Usudzuje tak z toho, že podľa neho prostredie južnej Indie, odkiaľ pochádzajú, možno charakterizovať ako bohaté na zdroje, ale pre klímu nevhodné na ich kumulovanie. Po príchode do Európy bol genofond Rómov ďalej „negatívne selektovaný“, či už tým, že veľká časť z nich bola v postavení otrokov, alebo tým, že časť Rómov asimilovala s ostatnou populáciou. Výsledkom tohto procesu a jadrom súčasných problémov je, že negatívnou selekciou genofondu majú Rómovia v priemere nižšie IQ. To podľa Bakalára spôsobuje, že nemôžu dosiahnuť vyššie socio-ekonomické postavenie.

Obe Bakalářove knihy (Tabu v sociálnych viedach, Psychologie Romů) vyvolávajú odmietavé postoje a polemiku z dvoch základných dôvodov. Prvým z nich je nízka vedecká úroveň. Druhým dôvodom je ožiovanie starých rasových teórií vysvetľujúcich rozdiely medzi ľuďmi, ktoré vo svojom čase udržiavali status quo rozdelenia spoločnosti alebo boli ideologickým zdrojom nacizmu atď.

Bakalář nekriticky preberá rôzne teoretické koncepty (r- a K-stratégie, koncept IQ), nedozvieme sa, aké sú obmedzenia a slabé miesta týchto konceptov, či existujú aj iné názory na problém a z akého dôvodu považuje ním vybraný spôsob vysvetľovania za najpriateľnejší. Ďalšou veľkou témou sú rôzne výskumy, ktoré cituje. Tie, ktoré nepotvrdzujú jeho hypotézu, podrobuje kritike, zatiaľ čo pri výskumoch, ktoré priniesli zistenia podporujúce jeho hypotézu, to už nie je potrebné. Ako jeden príklad za všetky môžeme uviesť výskumy, na ktoré sa Bakalář pri demonštrovaní rozdielu medzi IQ Rómov a Nerómov odvoláva. Žiadny z ním spomínaných výskumov nie je reprezentatívny, pri dvoch bola výskumná vzorka menšia ako 50 a v prípade ďalších dokonca nie je vôbec známa veľkosť výskumnej vzorky alebo podiel Rómov a Nerómov. Jeden z citovaných výskumov Bakalář označuje za reprezentatívny, no zloženie

Je naozaj zarážajúce, s akou odvahou (drzosťou) Bakalář pristupuje k mnohým témam, hoci sám priznáva, že nemá nijakú osobnú skúsenosť z výskumu.

Foto archív K&S

vzorky 1357 Nerómov a 89 Rómov nemožno považovať za reprezentatívne pre potreby porovnania IQ oboch skupín. Takže základné tvrdenie Bakalára o tom, že Rómovia majú v priemere nižšie IQ stojí úplne na vode.

Autor charakterizuje Rómov ako r-stratégov, rozoberá ich evolučnú históriu, reprodukčné správanie, partnerské stratégie, charakteristiky rodiny, inteligenciu, vzdelávanie, zamestnanosť a kriminalitu a uvádza podľa nášho názoru spornú sociálnu typológiu Rómov (rómska elita, neproblémoví Rómovia, chronicky nezamestnaní, rómski kriminálni). Venuje sa aj takým témam ako rómske mená a prezývky, hudobné nadanie Rómov, rómsky humor, rómska móda a obliekanie, rómske osady atď. Keď nás Bakalář povrchným spôsobom zoznamuje s niektorými „aspektmi rómsťva“, opäť používa mnohé zavádzajúce tvrdenia prepustené nepodloženými zovšeobecneniami a stereotypmi. Príkladom je vykreslenie rómskej osady ako osídlenia na úrovni stredoveku, kde Rómovia len kričia, nadávajú na gádžov, rodia deti a zneužívajú sociálne dávky. Je naozaj zarážajúce, s akou odvahou (drzosťou) Bakalář pristupuje k mnohým témam, hoci sám priznáva, že nemá nijakú osobnú skúsenosť z výskumu. Osobne sme prešli množstvom rómskych osídlení na Slovensku a naša skúsenosť s Rómami sa ani zďaleka nepribližuje obrazu rómskej osady, ktorý uvádza Bakalář.

Osobitne sa Bakalář venuje vzdelávaniu Rómov a ich nadmernému zaraďovaniu do špeciálnych škôl na základe intelligenčných testov. Tvrdí, že Rómovia zlyhávajú v intelligenčných testoch jednak pre nevhodné prostredie, v ktorom vyrastajú, ale predovšetkým vďaka genetickým faktorom. Rozhodne popiera a vylučuje možnosť, že samotné testy môžu byť na testovanie detí z odlišného sociálneho a kultúrneho prostredia nevhodné. Preto si dovoľíme malý exkurz do dejín vývoja intelligenčných testov. Koncom 19. storočia dostal francúzsky psychológ Alfred Binet poverenie od francúzskeho ministerstva vytvoriť metodiku, ktorá by umožnila identifikovať deti so špeciálnymi vzdelávacími potrebami. Vytvoril teda nástroj založený na praktických úlohách z každodenného života, ktoré boli usporiadané podľa náročnosti. Už v tomto období nastali prvé spory o vhodnosti testov intelektu. Sám Binet tvrdil, že inteligencia nie je nemenná objektivizovateľná skutočnosť a rozhodne sa nedá vyjadriť jedným číslom. Jeho testy mali pomáhať identifikovať skutočné vzdelávacie potreby detí a podnecovať ich inteligenciu výchovou a vzdelávaním.

Ďalším príkladom používania intelligenčných testov v minulosti bolo testovanie všetkých cudzincov, ktorí pri-

chádzali na americké územie v rámci imigračnej politiky Spojených štátov. V počiatkoch tohto testovania až 90 percent imigrantov vykazovalo mentálnu zaostalosť. Neskôr sa pri meraní inteligencie imigrantov napríklad zistilo, že južní a východní Európania sú intelektovo podradení severným Európanom a černosí sú intelektovo podriadení belochom. Už len tento samotný fakt vrhá tieň podozrenia na prostriedok merania inteligencie.

Podľa mnohých odborníkov je konštrukcia intelektových testov silne kultúrne viazaná. Predpokladá sa zároveň určitý súbor znalostí a skúseností,

Príkladom používania intelligenčných testov v minulosti bolo testovanie všetkých cudzincov, ktorí prichádzali do Spojených štátov. V počiatkoch tohto testovania až 90 percent imigrantov vykazovalo mentálnu zaostalosť.

ktoré sú v danej kultúre najviac späté s inteligentným správaním. Poďme si po príklad ku klasikovi. Tarzan sa nepochybne veľmi dobre prispôbil podmienkam, v ktorých sám vyrastal a musel prejavíť značnú dávku „inteligencie“, aby prežil. Čo by sa však stalo, keby po návrate do civilizácie musel absolvovať klasický intelligenčný test? Pravdepodobne by bol uznaný za nesvojprávneho.

Podobné je to aj s rómskymi deťmi. Očakáva sa od nich, aby sa okamžite po príchode do školy prispôbili novým podmienkam. Často sú testované ešte skôr, ako školu začnú. Testovanie prebieha iba jediný raz a často rozhodne o ich budúcnosti. Ak zlyhajú v tomto teste, často bývajú preradené do špeciálnych škôl bez reálnej možnosti návratu a zaradenia do bežnej základnej školy, a čo je oveľa závažnejšie, bez reálnej možnosti pokračovať na vyšších stupňoch štúdia po absolvovaní povinnej školskej dochádzky. V súčasnosti je už dokázané, že používané psychologické testy neboli pre rómske deti kultúrne vhodné, a preto v nich nemohli uspieť. Skúsenosti z mnohých vzdelávacích projektov pre rómske deti ukazujú, že ak im je venovaná dostatočná pozornosť pred začatím povinnej školskej dochádzky, nemajú v škole výraznejšie problémy. Tým hypotéza o genetických faktoroch nižšej inteligencie absolútne zlyháva. V súčasnosti sa už v odborných kruhoch vôbec nevedie diskusia, či na výsledky v testoch pôsobí viac prostredie alebo genetické faktory. Téza o genetických determináciách je považovaná za dávno prekonanú a rasistickú. Jedinou relevantnou otázkou je vhodnosť používania testovacích nástrojov a zároveň aj vhodnosť celkového vzdelávacieho

systému pre rómske deti, prípadne detí z inak znevýhodneného prostredia. Na Slovensku boli v uplynulom období vypracované nové psycho-diagnostické nástroje, ktoré dokážu pomerne spoľahlivo určiť, kedy je dieťa skutočne mentálne hendikepované a kedy len potrebuje špecifickejší prístup k vzdelávaniu. V súvislosti s konceptom IQ v Bakalářovej knižke najtragickejšie vyznieva tvrdenie, že „hypotézu o nižšej inteligencii Rómov podporuje i skutočnosť, že majú pravdepodobne i menšie mozgy“.

O dôvodoch, ktoré viedli autora k napísaniu Psychologie Romů, ako aj

jeho predchádzajúcej knižky, by sme mohli dlho diskutovať a pravdepodobne by sme ich viac-menej presne odhadli. Bakalář zjavne čaká, že jeho knižku zhltnú čitatelia aj s navijakom – ako pokus o porozumenie rómskej problematike z hľadiska modernej psychológie a o objektívne skúmanie rozdielov medzi rasami. Celkom logicky sa natíska otázka, prečo Bakalářovi tak veľmi záleží na potvrdení rozdielov medzi rasami, resp. Rómami a Nerómami na základe rozdielného IQ a rozdielnej socio-ekonomickej úspešnosti. Ide mu skratka o to, aby potvrdil, že snahy o integráciu Rómov sa nedajú uskutočniť, pretože „sa žiadnemu politickému systému nepodarilo zbaviť väčšinu Rómov ich archaických a sociopatických vzorcov správania, ktoré nie sú zlučiteľné s dôstojným životom v modernej spoločnosti“. Podľa Bakalára, ak sa otvorene priznajú etnické rozdiely, dajú sa najsť vhodné riešenia, ktoré by mali spočívať v tom, že Rómovia by v spoločnosti mali zaujať takú pozíciu, ktorá im na základe ich špecifik prislúcha. Zjednodušene povedané, rôzne rasistické ideológie postulujú tézu, že jednotlivé rasy sa vyznačujú určitými nemennými charakteristikami, ktoré ich predurčujú pre určité postavenie v spoločnosti. Bakalářov text je teda v tomto zmysle otvoreným priznaním sa k rasizmu. Pôvodne sme chceli Bakalářovi vytknúť, že bližšie neuvádza nijaké návrhy riešení, ku ktorým na základe svojej práce dospel. Po prečítaní jeho knihy sa však dá len konštatovať, že našťastie nijaké riešenia neuvádza. Možno by sme sa nestíhali čudovať.

Elena Kriglerová
a Jana Rybová

Rozmýšľanie o fotografii

- ▲ Josef Moucha
- ▲ **Zázitek arény. Eseje o historii fotografie a technických obrazech**
- ▲ FOTOFO 2004
- ▲ 140 strán
- ▲ 159 Kč

- ▲ Jaroslav Anděl
- ▲ **Česká fotografie 1840 – 1950. Příběh moderního média**
- ▲ KANT 2004
- ▲ 96 strán
- ▲ 250 Kč

- ▲ Karol Kállay
- ▲ **Netrpezlivost**
- ▲ Slovart 2004
- ▲ 136 strán
- ▲ 999 Sk

- ▲ Vilém Flusser
- ▲ **Komunikológia**
- ▲ Preklad Alma Münzová
- ▲ Mediálny inštitút 2002
- ▲ 254 strán
- ▲ 200 Sk

Zázitek arény. Eseje o historii fotografie a technických obrazech, tak znie názov zbierky textov známeho českého fotografa a teoretika Josefa Mouchu. Hoci poslednú samostatnú výstavu mal Moucha na Slovensku ešte v roku 1997, netreba ho zvlášť predstavovať – je známy najmä ako spoluzakladateľ galérie Pražský dům fotografie, ale aj ako autor monografických publikácií o Janovi Lukasovi a Alfonsovi Muchovi. Okrem toho svojimi textami o fotografii a výtvarnom umení ako takom prispieval do množstva periodík, ako napr. Revue fotografie či Iluminace. Práve v druhom menovanom, štvrtročníku venovanom teórii, histórii a estetike filmu, publikoval od polovice deväťdesiatych rokov aj väčšinu esejí, ktoré nájdeme v tejto knihe, samozrejme v mierne upravenej podobe.

Ako napovedá už samotný názov, Moucha sa vo svojej knihe venuje predovšetkým histórii fotografie a jej odbornej i laickej reflexii už od samotných prvpočiatkov vývoja tohto média. Hoci jeho záber je naozaj široký a vo veľkom množstve citácií voľne prechádza od Aristotela až k Umbertovi Ecovi, celou zbierkou sa ako červená niť vinie zjednocujúci motív polemiky s názorami známeho filozofa Viléma Flussera. S tými sa slovenský čitateľ mal možnosť oboznámiť najmä v preklade súboru písomností z autorovej pozostalosti pod názvom Komunikológia, ktorý vydal bratislavský Mediálny inštitút v roku

2002. Flusser považuje fotografie za technické obrazy, ktorých „zdánlivé nesymbolický, objektivní charakter (...) vede diváka k tomu, že sa na ne nedívá jako na obrazy, ale jako na okna. Důvěřuje jim jako vlastním očím“.

Moucha súhlasí s hlavnými Flusserovými tézami o výsadnom postavení technických obrazov na začiatku rozmachu médií, na druhej strane však polemizuje s niektorými časťami jeho teórie, napríklad so systémom kódov, ktoré si Flusser zvolil za základné body svojho výkladu, alebo s jeho koncepciou priameho vývoja s jednoduchou spätnou väzbou, ktorá podľa Mouchu nezodpovedá súčasnému chápaniu dejinného vývoja. Podľa Mouchovho názoru je k Flusserovmu teoretickému rozvrhnutiu komunikológie potrebné pristupovať zdržanlivo, keďže jeho praktické využitie so sebou prináša hneď niekoľko problémov. O aké problémy ide, sa snaží Moucha ukázať aplikáciou Flusserových teoretických poznatkov na konkrétne príklady zo sveta fotografie i filmu, ale aj porovnaním jeho záverov so závermi iných teoretikov.

Výsledný text je zrozumiteľný, s množstvom užitočných citácií a odkazov na ďalšiu literatúru, treba však mať na pamäti, že ide o zborník časopisecky publikovaných esejí, takže jeho celková koncepcia sa miestami dosť zahmlieva a stáva sa pomerne neprehľadnou.

Na mnohé problémy, s ktorými sa máme možnosť podrobnejšie oboznámiť u Josefa Mouchu, narazíme aj v publikácii Jaroslava Anděla s názvom Česká fotografie 1840 – 1950. Příběh moderního média. Útla knižočka však nie je ani teoretickým pojednaním, ani historickým prehľadom, ale sprievodným textom (nie katalógom!) k veľkej priezrovej výstave, prebiehajúcej od 15. januára do 28. marca tohto roku v pražskej galérii Rudolfinum. Témou výstavy, ktorej kurátorom bol práve Jaroslav Anděl, bolo takmer rovnaké obdobie, aké mapovala monumentálna prehliadka v pražskom Umelecko-priemyslovom múzeu v roku 1939, nazvaná Sto rokov českej fotografie. Obdobne ako ich predchodcovia, ani súčasní organizátori výstavy sa nesústredili na predstavenie fotografického média ako umenia – na rozdiel od nich však už nezaostávajú svoju pozornosť na vývoj fotografickej techniky, ale skôr na vplyv fotografie na najrôznejšie oblasti ľudského života.

Jaroslav Anděl vyštudoval dejiny umenia na Karlovej univerzite a fotografiu na FAMU a od roku 1982 žije v New Yorku, kde pôsobí ako kurátor a pedagóg. Napriek odlišnému pôsobisku už v úvode knižky vidieť, že predmet jeho záujmu je veľmi podobný problematike, ktorá je aj ťažiskom Mouchových esejí, dokonca sa navzájom citujú. Zatiaľ čo však Josef Moucha poňal svoje zamyslenia viac teoreticky, Anděl sa sústreďuje predovšetkým na historiografické aspekty obdobia, v ktorom fotografia preberá od ostatných vizuálnych médií ich informačnú funkciu a, povedané slovami Waltera Benjamina, premieňa povahu samotného umeleckého diela.

Obaja autori sa sústreďujú predovšetkým na dobovú reflexiu možnosti nového média a na jeho vplyv na zmenu spôsobu medziľudskej komunikácie. Anděl sa pri zostavovaní výstavy, ako aj sprievodných textov koncentroval predovšetkým na obdobie druhej polovice 19. a prvých dvoch desaťročí 20. storočia, keďže, ako zhodne s Mouchom podotýka, veľké prehliadky tvorby medzivojnového obdobia viedli postupne k istej kanonizácii českej modernej fotografie, v ostrom protiklade s nedostatkom poznania staršej fotografickej tvorby. S odstupom mnohých desaťročí sa tak môže Anděl venovať svojej téme

s patričným nadhľadom a sústreďovať sa na epochu, keď ešte fotografia vyžadovala a priťahovala intenzívnu divákovu pozornosť, na rozdiel od dnešných dní, keď je, ako uvádza Moucha v jednej z polemík v záverečnej časti knihy, pohľad pripútaný viac k realite pohybu ako k obrazu. Práve kvôli tomuto názoru ani Anděl do svojho prehľadu podľa vlastných slov nezahŕňa obdobie druhej polovice 20. storočia, keď s televíziou nastupuje nové médium, ktoré od fotografie postupne preberá jednu z jej primárnych funkcií obrazového spravodajstva, informujúceho o každodenných udalostiach.

Ďalšiu podobnosť s Mouchovým textom vytvárajú Andělove neustále návraty k Vilémovi Flusserovi, ktorého veľký vplyv na stredoeurópske myslenie o fotografii možno len ťažko prehliadnuť. Kým však Josef Moucha s Vilémom Flusserom vo svojich esejach polemizuje, Anděl citáciami z jeho tvorby skôr ilustruje a podčiarkuje vlastné tézy. Inšpiruje sa predovšetkým Flusserovým pojmom, označujúcim produkty moderných médií ako technické obrazy, ktorých základnou črtou je podľa Anděla masové šírenie obrazových informácií, bez ktorého je moderná spoločnosť nemysliteľná. Pod Flusserovým vplyvom sa obaja autori zamýšľajú nad mocou médií ako dominantnej sily súčasného sveta. Andělovými slovami „rozvoj informačních technologií nás vybízí k pohledu do minulosti, ke hledání kořenů současného světa“. Na počiatku tohto

Na počiatku bola fotografia, ktorá podobne výrazným, aj keď možno menej viditeľným spôsobom zasiahla aj do ostatných oblastí ľudského bytia – vedy (len málokto si dnes už spomenie na to, že nové médium výrazne ovplyvnilo rozvoj mnohých, v tom čase celkom nových vedných odborov, ako bola napríklad etnografia či antropológia), politiky, zábavy, súkromného života a mnohých ďalších.

vývoja bola fotografia, ktorá podobne výrazným, aj keď možno menej viditeľným spôsobom zasiahla aj do ostatných oblastí ľudského bytia – vedy (len málokto si dnes už spomenie na to, že no-

vé médium výrazne ovplyvnilo rozvoj mnohých, v tom čase celkom nových vedných odborov, ako bola napríklad etnografia či antropológia), politiky, zábavy, súkromného života a mnohých ďalších. Práve na ne sa snažil Jaroslav Anděl poukázať nielen prostredníctvom koncepcie svojej výstavy, ale aj prostredníctvom koncepcie svojej knihy. Tá v 21 krátkych kapitolách s príznačnými názvami (napr. Emblémy doby: Fotografický archív a kolektívna pamäť, alebo Magazínový Orbis Pictus: Zábava a informace) usmerňuje pohľad čitateľa na rôznorodé možnosti využitia média fotografie a jeho dobové významy.

Andělova knižka je nesporne zaujímavým, hoci naozaj len veľmi stručným úvodom do problematiky, ktorý však môže čitateľa zorientovať pomerne slubnými smermi. Zaujímavá je napríklad stať o afinite fotografie ako takej a o surrealizme, ku ktorému sa toto médium približuje vytrhnutím objektu z pôvodného kontextu a jeho zasadením do nových súvislostí, či zamyslenie sa nad pôsobením filmu na nové pochopenie fotografického média. Jeho vplyv možno podľa Anděla zhrnúť ako rekapituláciu a aktualizáciu jednotlivých fotografických výrazových prvkov, ktorých možnosti boli v médiu obsiahnuté už od počiatku, no až s rozvojom kinematografie dostali možnosť plne sa rozvinúť. Pod vplyvom filmového umenia sa začalo vo fotografii objavovať väčšie využívanie detailu, originálnych uhlov pohľadov, ale aj vytváranie fotografických sekvencií a sérií. Pre tento vývoj bolo dôležité predovšetkým obdobie dvadsiatych rokov, keď umelecká avantgarda čoraz väčšími upriamovala svoju pozornosť na film, ktorý vyhlásila za modelové moderné médium.

Primárne je však publikácia predsa len súborom textov k výstave, z čoho vyplýva aj viacero jej nedostatkov, k akým patrí miestami až prílišná všeobecnosť textov, malý rozsah inak kvalitne pri-

Trojicu nových kníh dopĺňa po teoretickej a historiografickej reflexii umelecká výpoveď Karola Kállaya v jeho najnovšej knihe Netrpezlivost s podtitulom Franz Kafka. O raji, hriechu a nádeji. Podobne ako kedysi pri knihe Kafka a Praha sa Kállay opäť inšpiroval myšlienkami veľkého spisovateľa. Tentoraz sa fotografie sriedajú s filozofickými citáciami z Kafkovho diela Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande und andere Prosa aus dem Nachlass (Svadobné prípravy na vidieku a iná próza z pozostalosti), ktoré pre potreby tejto výpravnej publikácie preložil Milan Richter.

O jej obsahu sa vyjadrím len stručne, keďže ako Kállay sám tvrdí, jeho obrazy nepotrebujú vysvetlenie. „Všetky tieto fotografie zeme a ľudí som robil preto, aby ich niekto videl. (...)Nie je dôležité to, čo som ja chcel fotografovaním povedať. Dôležité je to, čo cítia tí, ktorí sa na ne pozerajú.“

Názov knihy je inšpirovaný často citovanou staťou z Kafkovych Úvah o hriechu, bôli, nádeji a pravej ceste: „Jestvují dva hlavné lidské hriechy,

Od určitého bodu neexistuje možnosť návratu. Ten bod treba dosiahnuť. (Franz Kafka)

z ktorých sú odvodené všetky ostatné: netrpezlivosť a ľahostajnosť. Pre netrpezlivosť boli ľudia vyhnaní z raja, pre ľahostajnosť sa doň nevracajú naspäť.“

Obsiahly súbor celostránkových farebných fotografií je plný kontrastov, napriek tomu však z neho možno vyskladať mozaiku, ktorej jednotlivé dieliky do seba zapadajú s pozoruhodnou ľahkosťou. Exotické krajiny sa sriedajú s obrazmi pre nás všednej každodennosti, súčasná architektúra s historickými pamiatkami a na záver sú všetky tieto „neživé“ objekty nahradené Kállayovými pohľadmi na ľudí z najrôznejších kútov sveta.

Pretože téma tejto knihy je nekončne široká – ľudstvo a jeho domov. Svet, ktorý „možno pokladať za dobrý iba z toho miesta, z ktorého bol stvorený, lebo tam bolo povedané: Ajhľa, bol dobrý. Len stade možno svet odsúdiť a zničiť“.

A pre tých, ktorí majú pri tejto zaujímavej knihe predsa len chuť dopátrať sa vysvetlenia, nech je podnetom ďalšia myšlienka Franza Kafku: „Kedysi som nechápal, prečo na svoje otázky nedostávam odpoveď, dnes nechápem, ako som si mohol myslieť, že sa viem pýtať. Ale ja som si to nemyslel, ja som sa predsa iba pýtal.“

Monika Mikušová

Cesta. Foto Karol Kállay (z knihy Netrpezlivost)

Architektúra v komiksovom prevedení symbolov

- ▲ Projekty rodinných domov. Jeseň 2004
- ▲ Vydavateľstvo Jaga Group 2004
- ▲ 240 strán
- ▲ 99 Sk

- ▲ Projekty rodinných domov. Jar 2004
- ▲ Vydavateľstvo Jaga Group 2004
- ▲ 248 strán
- ▲ 99 Sk

- ▲ Umberto Eco
- ▲ Skeptické a tešiteľské
- ▲ Preklad Zdeněk Frýbort
- ▲ Nakladateľství Svoboda 1995
- ▲ 424 strán
- ▲ 199 Sk

Aj projekty rodinných domov dnes stoja za knihu, dokonca za edíciu. Je to síce špecifický druh knižnej produkcie, o kultúre však dokáže vypovedať v celom svojom rozsahu a na úrovni akejkoľvek inej knihy. Projekty rodinných domov sú vlastne jedným z katalógov projektov rodinných domov. Nie je to katalóg násilne distribuovaný do poštových schránok – takýto katalóg sa kupuje, aby si záujemca mohol prípadne zakúpiť projekt rodinného domu aj s osadením na pozemok.

Kniha-katalóg obsahuje celý rad projektov s údajmi – autor projektu, kapacitné údaje, cena projektu, odhadovaná cena výstavby, pôdorysy a vizualizácie. (Rezy zvyčajne chýbajú, rez je príliš abstraktný údaj pre laika, ktorý chce bývať v novom dome. Nechýba však vizualizovaná moderné auto a sem-tam príde vhod i šťastne usmiata „takmer modelka“ šikovne umiestnená do vizualizácie.)

V katalógu je celý rad projektov rodinných domov. Ich existencia, podobne ako existencia série sadrových madon, ma nevedie k potrebe hodnotiť ich úroveň, či hľadať tie najhodnotnejšie z nich. Dôležitejšie je venovať sa príčinám ich existencie.

Katalóg v prvom pláne slúži ako vzor rodinných domov. Do značnej miery nahrádza aktuálnu tvorivú prácu architekta a poskytuje ponuku hotových projektov za nevysoký poplatok. Stačí si vybrať a stavať. Z tohto hľadiska je katalóg rodinných domov nesporne užitočnou knihou, ktorá stavebníkovi uľahčuje život. Umožňuje mu pozrieť si množstvo vzorov či modelov bývania, stotožniť sa s ponúkaným životným štýlom a prináša veľa ďalších zjednodušení.

Kdesi v hlbokom prapôvode vzniku katalógových projektov je skrytý obraz architektúry v podobe, v akej sa vyskytovala v prvej polovici dvadsiateho storočia. Začiatkom dvadsiateho storočia boli názory na úlohy či na postavenie architektúry a architektov v spoločnosti natoľko nové, že bolo potrebné ich presadzovanie a vysvetľovanie podporiť aj slovné. Architektúra potrebovala argumentáciu v médiách, ktoré by jej umožnili presadiť sa voči zaužívaným konvenciám. Preto nástup modernej architektúry bol sprevádzaný vznikom médií, predovšetkým časopisov a publikácií, ktoré sa zameriavali na architektúru. Ich častou úlohou bolo rozširovať myšlienky o jej nových dimenziách – predovšetkým v oblasti životného štýlu, spôsobu bývania, urbanizmu, funkčnosti i formy architektúry. Zvyčajne slúžili ako osвета pre rozvíjajúcu sa modernú architektúru a dlhé roky boli výdatnou podporou architektúry. Architektúra bola jedným z podstatných momentov zmeny životného štýlu a v minulom storočí zaznamenala prevratné zmeny. Až v závere 20. storočia – a najmä v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch – sa celá spoločnosť niesla v znamení prudkého rozmachu médií, ktoré sa venovali aj architektúre. Médiá sa postupne zmocnili celej kultúrnej sféry a koncom dvadsiateho storočia zahrnuli do oblasti svojho vplyvu aj architektúru.

Architekti – vrátane (a možno špecificky) slovenských – sú prirodzene zvyknutí na fakt, že architektúra bola v priebehu minulého storočia nositeľom a propagátorom životného štýlu a vo veľkej miere sa podieľala na jeho zmenách, presadzovala ho a možno aj prispôbovala svojim potrebám. V tomto smere výchova architektov, ktorí sú na Slovensku v podstatnej väčšine absolventmi dlho jedinej fakulty architektúry, dlhodobopokračovala v tradíciách moderny. Podľa tejto postupne deformovanej tradície je postavenie architekta a jeho vplyv na spoločnosť akosi samozrejmostou, implicitne obsiahnutou v povolaní architekta. Je to moment, ktorý patrí medzi jeden z hrubých omylov. Architekt má k dispozícii už dávno len a len svoje tvorivé a obchodné schopnosti a prípadne schopnosť presviedčať klienta o kultúrnom posolstve architektúry – samotné povolanie mu implicitne nič mimoriadne nevenovalo. Životný štýl i naďalej súvisí s architektúrou, ale dnes sú najvplyvnejším, až takmer určujúcim nositeľom a propagátorom životného štýlu médiá. Architektúra už dávno nepatrí medzi determinanty životného štýlu, je len jedným z jeho javov. Je to celkom prirodzené, napriek tomu tento fakt architektonická obec až pričasto ignoruje a pokúša sa obhajovať svojím vyšším poslaním či vyšším princípom, ktorý je v architektúre vraj akosi implicitne obsiahnutý.

Vyšší princíp sa architektúre samozrejme uprieť nedá, jeho aktuálny vplyv na spoločnosť je však výrazne polemický. Architektúra prináša konkrétne hodnoty a veľmi často prispieva k ich rastu a rozširovaniu. Podstatou architektúry je tvorba kultúrnych hodnôt, nech je už pochopená akokoľvek, a pre svoju existenciu potrebuje adekvátnu klientelu, ktorá formuluje súkromnú alebo spoločenskú požiadavku.

Vďaka médiám však prestala byť záležitosťou elity – písanie o nej v rozsiah-

lej škále médií ju elitnosti samozrejme zbavuje, približuje ju veľmi širokej škále čitateľov médií. To je, pravdaže, celkom v poriadku. Mám dokonca pocit, že mnohé médiá s ňou narábajú – vo vzťahu k širokej verejnosti – relatívne správne. Nepovyšujú ju, ani ju neponižujú, zaraďujú ju do prirodzených kontextov, v ktorých vystupuje ako štandardný moment životného štýlu. Z hľadiska odborníka to môže vyzerať, že sa tvorcovia médií v architektúre nevyznajú, nepochopili jej kultúrnu podstatu, popierajú jej elitnosť, popierajú jej vyšší (nadradený) princíp. Tam niekde pramení aj pocit veľkej časti odborníkov o nevzdelanosti širokej verejnosti v oblasti architektúry. A to by mohol byť aj celkom hrubý omyl!

Umberto Eco v eseji Skeptikové a tešiteľé venoval problému prenosu elitnej kultúry medzi masy rozsiahly priestor. Skeptici celkom samozrejme pochybujú o správnosti či účelnosti tohto prenosu, pretože podľa ich logiky prichádza k degradácii pôvodných myšlienok. Tešitelia vnímajú tento prenos celkom opačne – aj keď sa preniesie pôvodná myšlienka pozmenená či upravená, vedie k pozdvihnutiu všeobecnej kultúry. Je to skutočne polemické – naozaj nevieme, či to znamená degradáciu elity alebo pozdvihnutie mäs. Myslím však, že prepracovanie tejto Ecovej knihy pre potreby masovej kultúry nepovedie k jej vysokej čítanosti a prípadne k vyššej frekvencii zaoberania sa problémom rozširovania elitnej kultúry. Nevylučujem však, že by sa neprečítaná ocitla v mnohých domácich knižniciach, kde by pôsobila ako doklad (a z iného hľadiska ako symbol) kultúrnej úrovne svojho majiteľa. Jedným z podstatných momentov či dôsledkov tohto prenosu kultúry býva často aj zmena pôvodnej kultúry na jej obraz a prejav kultúry sa mení na ukazovanie symbolov. Okrem samotnej kultúrnej informácie totiž tento prenos vypovedá aj o tom, „čo sa nosí“, čo je „in“. Nesie informáciu „ako mám vyzerať“, „čo mám vlastniť“, „ako mám bývať“, aby som bol považovaný za kultúrneho jedinca či aspoň príslušníka určitej kultúrnej entity. Výsledkom naplneného rizika je nahradenie skutočnej kultúrnej orientácie dokladovaním príslušnosti pomocou symbolov.

Mnohé médiá, v snahe priblížiť sa k čitateľom, spustili lavínu informácií o architektúre, ktorá by za určitých okolností mohla byť prospešná. Sú dnes totiž naozaj sledované a majú reálny vplyv na životný štýl a mohli by prípadne viesť k šíreniu kultúrneho posolstva. Médiá však majú svoj špecifický svet. Ich čitatelia majú svoje predstavy, ktoré médiá, ak majú byť čítané, musia naplniť. Aj preto pre väčšinu médií je architektúra len prostriedkom, ktorým sa približujú k čitateľovi tak, aby ho zaujali a aby boli (prinajmenšom) kupované. Populárne médiá, ktoré dnes majú vo svojom diapazóne architektúru, sú v podstatnej väčšine médiami o životnom štýle, ktorý je čo-

Vyšší princíp sa architektúre samozrejme uprieť nedá, jeho aktuálny vplyv na spoločnosť je však výrazne polemický.

Reichstag. Foto archív K&S

Podstatou trhovej úspešnosti katalógového projektu rodinného domu je schopnosť reflektovať kultúrne symboly príslušnej kultúrnej skupiny. Čím je vyššia reflexia týchto symbolov, tým viac potenciálnych stavebníkov sa s projektom stotožní a tým je projekt úspešnejší.

raz viac výsledkom marketingu. Médiá publikujú to, čo im prináša prospech v úrovni čítanosti a v úrovni reklamy. Čitateľovi sú tak predkladané state či postrehy o architektúre, ktoré často s reálnym stavom súčasnej architektúry majú len málo spoločné. Napriek tomu čitateľ je vzdelaný – alebo aspoň oprávnené môže mať ten pocit. Prečítal množstvo článkov o architektúre, videl kvantum príkladov, naštudoval si, ako bývajú populárne osobnosti, aké domy si stavajú a ako si zariaďujú svoje domácnosti. Nemá ani najmenší dôvod domnievať sa, že je v tejto oblasti nevzdelaný. Má vedomosti, prostredníctvom ktorých dopĺňa svoje predstavy o vhodnom bývaní a o úrovni súčasnej architektúry. Svojou kultúrnou orientáciou sa prikláňa k vybraným vzorom. Stáva sa, že príklonnosť k vrstve je dôležitejšia ako jej kultúrna podstata. A tak – s výnimkou niektorých zrejme menšinových kultúrnych skupín – vzor a symbol v architektúre začína prevažovať nad jej skutočnou úrovňou. Existuje niečo jednoduchšie, ako sa pripojiť k takejto vrstve pomocou symbolov?

Podstatou trhovej úspešnosti katalógového – a teda viac či menej univerzálneho – projektu rodinného domu je schopnosť reflektovať kultúrne symboly príslušnej kultúrnej skupiny. Čím je vymedzená kultúrna skupina širšia, tým je šanca na úspešnosť väčšia. A čím je vyššia reflexia symbolov, tým viac potenciálnych stavebníkov sa s projektom stotožní a tým je projekt úspešnejší. Možno aj preto podstatná väčšina katalógových projektov rodinných domov obsahuje zaužívané kultúrne symboly: oblúčik, vikier, balustrádu, arkier, rizalit, lomené rímso, tvarované stĺpy... Pri univerzálnom projekte je konkrétny spôsob života nahradený univerzálnym a osobitá architektúra zaužívanými či naučenými symbolmi.

Akýkoľvek katalóg rodinných domov je špecifickou kultúrnou výpoveďou, ktorá nekomunikuje so svojím

čitateľom len prostredníctvom slov. Ponúka mu skôr špecifickú reč symbolov, prevedených do podoby architektúry. Katalóg má svojím obrázkovým charakterom možno blízko ku komiksu. Približuje svojmu čitateľovi životnú situáciu, v ktorých sa síce možno nenachádza, ale sú mu blízke, sú žiaduce, chce v nich existovať alebo aspoň si vie takú existenciu predstaviť. Katalóg je písaný rečou symbolov úspešnosti, kultúrnosti, príslušnosti ku kultúrnej vrstve. Niekedy je posledným krokom pri dopĺňaní predstáv o tom najpríjemnejšom živote. Vedie totiž k ich realizácii.

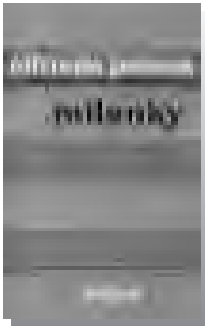
Katalóg rodinných domov, ktorý má byť predávaný a kupovaný a podľa ktorého má byť budované teplo rodinného krbu, musí reflektovať existujúci a uznávaný životný štýl. Logicky nesmie byť chimérou, ktorú pochopí pre obchod zanedbateľné percento populácie. Zvlášť v situácii, v ktorej nik a nič neručí za to, že to zanedbateľné percento má, či aspoň by mohlo mať, správne a pre obchod perspektívne chápanie.

Tu niekde sú architektúra a univerzálne rodinné domy kultúrne už nesmierne vzdialené. Architektúra ide svojou niekedy experimentálnou, inokedy epigónskou cestou smerom k originálu či jedinečnosti, k individualite a jej výrazu bez záruky dobrého a správne pochopeného výsledku. Katalóg rodinných domov sa stal katalógom univerzálneho tovaru, predkladaného prostredníctvom kultúrnych symbolov, ktoré dokážu jedinca zaraďiť do preddefinovaného kultúrneho kontextu.

Nijaký katalóg nemôže mať taký silný účinok, aby sám mohol jednoznačne meniť úroveň ľudskej kultúry. Je len jednou z kultúrnych pomôcok pre stavebníka – a indikátorom kultúrnej úrovne.

Martin Mašek

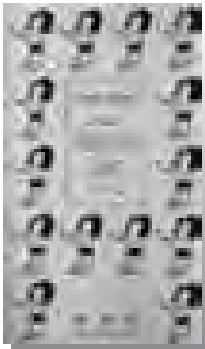
Nóbl objav: Elfriede Jelinek

- ▲ Elfriede Jelinek
- ▲ **Milenky**
- ▲ Aspekt 2004
- ▲ 203 strán
- ▲ 169 Sk

- ▲ Časopis Aspekt
- ▲ **D(rámy)**
- ▲ Aspekt 2001
- ▲ 255 strán
- ▲ 70 Sk

- ▲ Elfriede Jelinek
- ▲ **Klára S. Nemoc aneb Moderní ženy On není jako on (Divadelní hry)**
- ▲ Větrné mlýny 2001
- ▲ 202 strán
- ▲ 169 Sk

Siedmeho októbra udelili tohtoročnú Nobelovu cenu za literatúru rakúskej autorky Elfriede Jelinek, takmer ako darček k jej päťdesiatym ôsmym narodeninám. Keďže v pozadí Nobelovej ceny býva istý etický, alebo ak chcete, aj politický rozmer ocenenej osobnosti, pravdepodobne zavážilo i to, že ju dostala žena (od roku 1901, odkedy sa táto cena udeľuje, je iba desiata), navyše preslávená ako radikálna, feministická a ľavicovo orientovaná kritička západnej, najmä rakúskej spoločnosti a jej systému hodnôt. V tomto kontexte znie zdôvodnenie Kráľovskej švédskej akadémie vied azda trochu uhladene. Cenu totiž dostala za: „hudobný tok hlasov a kontrahlasov v románoch a hrách, ktoré s jedinečnou jazykovou vášnivosťou odhaľujú absurditu a podmaňujúcu moc sociálnych kľíše“.

Na Slovensku bola doteraz Elfriede Jelinek známa iba úzkemu kruhu čitateľov, najmä čitateľiek sústredených okolo feministického projektu Aspekt. V rovnomenom vydavateľstve z iniciatívy Jany Cvikovej a v preklade Jany Bžochovej – Wild vyšla pred piatimi rokmi útla kniha Milenky, brutálna vízia perspektív mladých žien v malom, na pohľad idylickom, vnútri však odludštenom rakúskom mestečku (štáte). Krátko nato podrobnejšie osobnosť Jelinekovej predstavila v špeciálnom divadelnom čísle časopisu Aspekt s podtitulom D(rámy) česká teatrologička Barbora Schnelle. V tom istom čísle vyšla v českom preklade Jelinekovej hra Klára S. a takisto aj obsiahle ukážky z hry Čo sa stalo, keď Nora opustila svojho muža v slovenskom prevode Eleny Diamantovej. Nie je toho veľa – naši českí susedia sú na tom lepšie. V tejto divadelnej sezóne sa prvýkrát Jelinek objaví aj na ja-

visku – chystajú sa až tri premiéry jej hier, pričom však dramaturgický výber podľa správ Divadelnej a literárnej agentúry Aurapont vyhláseniu Nobelovej ceny ďaleko predchádzal. Takisto v Čechách vyšli, ale o rok neskôr ako na Slovensku, Jelinekovej Liebhäberinnen, pod názvom Milovnice. Prekladateľka Jitka Jílková už v roku 1994 publikovala aj český preklad hry Co se stalo, když Nora opustila svého muže. Štvoricu vydaných hier dopĺňa trilógia z vydavateľstva Větrné mlýny – Klára S., Nemoc aneb Moderní ženy a On není jako on.

Chýbajúci otec, dominantná matka Nie je jednoduché čítať Jelinekovej texty, lebo autorka nám neposkytuje nijaké pozitívne záchytné body. Nechce vytvárať vyvážené charaktery. Ide jej o polemiku a silné kontrasty na spôsob drevorytu, o údery sekerou: „Tam, kde vstúpia moje postavy, už tráva nerastie.“ Ani sama Elfriede Jelinek nie je jednoduchá osobnosť. Jej domáce zázemie sleduje osudy mnohých stredoeurópskych rodín – otec bol chemik s česko-židovskými koreňmi a druhú svetovú vojnu prežil len vďaka tomu, že bol pre nacistov užitočný ako odborník na organickú chémiu. Vo vojne zomrelo vyše päťdesiat príbuzných Jelinekovej. Matka, ekonómka, bola silná žena: jediná dcéra sa jej narodila až po štyridsiatke a popri materských povinnostiach sa po vojne vypracovala na šéfkou Siemensu v Rakúsku. Vzťah k rodičom výrazne poznačil Jelinekovej život i dielo. Otec sa čoraz viac uzatváral do seba a nakoniec skončil v psychiatrickej liečebni. Matka chcela z dcéry vychovať umelkyňu podľa klasických predstáv, a tak ju od útleho detstva nechala školiť vo francúzštine, balette, ruštine a neskôr na konzervatóriu v hre na klavír, organe, flaute, husliach a viole. Štúdium hudby Jelinek nakoniec ukončila štátnym osvedčením pre hru na organe. Po maturite sa zapísala na Viedenskú univerzitu, odbor dejiny umenia a divadelná veda, štúdium však nedokončila. Rok 1967 bol pre začínajúcu spisovateľku veľmi ťažký: pretrvávajúce depresie a klaustrofóbia vyústili do izolácie v rodinnom dome na okraji Viedne. Takmer rok nemohla vyjsť na ulicu, stretávala sa iba s matkou: zato hltala televízne vysielanie, kriminálky, komiksy, časopisy a noviny. Ten čas bol dôležitý pre jej umenie: už vtedy si zrejme osvojovala množstvo mediálnych stratégií, stereotypov a fráz, ktoré neskôr budú charakterizovať jej rukopis.

Perverzná sexualita O tom, že Jelinek naozaj ovláda mediálne stratégie, svedčí komerčný úspech jej románu Slasť (1989), ktorý vyšiel v náklade stotisíc výtlačkov. Autorka sa nazdáva, že toto „ženské porno“ v skutočnosti veľa ľudí nečítalo, alebo čítalo inak, ako chcela: kúpili si ho v očakávaní niečoho celkom iného. Hrdinka románu Gerti sa necháva denne znásilňovať svojím mužom, továrnikom Kurtom. Opisy násilí v skutočnosti nevzbudzujú nijakú slasť, lebo ženský pohľad na pornografiu, ženský slovník slasti je determinovaný postavením objektu tejto slasti, nie konajúceho subjektu: je to slovník obete. Perverzná sexualita nie je v rakúskej literatúre vôbec zriedkavá, ba práve naopak. Nazdávam sa, že v akejkoľvek inej európskej krajine by dnes len ťažko bolo možné, aby sa napríklad súčasná reklama na domáce spotrebiče

Motely alebo Všetci to tak robia, Burgtheater, Viedeň, 1994

opierala o sexistický slogan typu: kúp-te si peknú práčku, ktorá vás bude rozmaznávať. Reklamné agentúry veľmi dobre poznajú svoje cieľové skupiny.

Deformovaná sexualita je veľkou témou Jelinekovej. V pravdepodobne najautobiografickejšom románe Klaviristka o dvojacom živote profesorky klavíra z roku 1983, ktorý pred tromi rokmi sfilmoval rakúsky režisér Michael Haneke a premietal sa aj na Slovensku, sú úchylné sexuálne praktiky hlavnej hrdinky terorizovanej autoritativnou matkou výrazom neschopnosti viesť normálny dôstojný život. Jelinek využíva mediálne schémy účelovej prezentácie sexuality (okrem Slasti napísala ešte aj Žiadostivosť), no pod narúzanými perami sa aj na čitateľa ceria skazené zuby reality. Sexualita je u Jelinekovej vždy spojená s násilím a mocenským diskurzom. Škandál v Burgtheatri vyvolala inscenácia hry Motely alebo Všetci to tak robia, inšpirovaná Mozartovou operou Così fan tutte. Ide o paródiu na sexuálny biznis, ktorý vyvrcholí orgiami s losom a sobom, v ktorých koži sa prekvapivo ukrývajú dvaja japonskí študenti. Spomínam si, ako sa na besede s dramatickou, ktorá nasledovala tesne po predstavení, mnohí rakúski diváci sťažovali, že celkom nerozumeli textu – autorka potom vysvetlila, že použila slangové výrazy erotických inzerátov. U Jelinekovej je sexualita vždy spojená s násilím a bojom o moc – jeho obeťou je takmer vždy žena. Ženská téma sa výrazne objavuje napríklad v dráme Nemoc alebo Moderné ženy (1987). Dve súčasné ženy sa vo svete patriarchálnej nadvlády pokúšajú vymknúť zo svojich podriadených úloh v lesbicko-upírskej existencii, no ich revolta nakoniec zlyhá: ukazuje sa, že muži sú upírmí už dávno.

Dráma a reč: Jelinek kontra Bernhard, Handke, Schwab Najvladnejšou doménou Jelinekovej je dráma. Divadlo pokladá za miesto najväčšej novej reality a zároveň za miesto najväčšej novej fikcie, možnosti divadla ju fascinujú. Postavy v jej hrách vždy hovoria o svojom živote a vypovedia aj všetky podtexty. Jelinek hovorí, že jej texty sú nepretržitým dávením, že postavy zo seba sústavne vyrevujú pravdy. Tieto postavy existujú iba v reči, pokiaľ hovoria, sú tu, a keď nehovoria, zmiznú.

Pozitívny vzťah k dráme mal aj Jelinekovej slávny kolega Thomas Bern-

Texty Jelinekovej sú nepretržitým dávením, postavy zo seba sústavne vyrevujú pravdy.

hard – boli to práve títo dvaja dramatici, ktorých pre prvú divadelnú scénu v Rakúsku počas svojho pôsobenia (1986 – 1999) objavil a vynikajúco interpretoval nemecký intendant a režisér Claus Peymann. Sama Jelinek vidí spojenie s Bernhardom najmä v rečovej kompozícii hier, sledujúcich hudobný rytmus. Zatiaľ čo sa však Bernhard zameriava viac na celok svojich monologických tirád, Jelinek sa sústreďuje na slovo, detail, aliterácie, kalambúry... „Možno tak vznikajú otvory a medzery, v týchto gramatických a sémantických slovných hračkách, ktoré existujú najskôr nezávisle od konkrétnej osoby,

Mnohých aj dnes slovo dráždi: kritické dielo nechápu ako konštruktívny výraz lásky a zodpovednosti umelca k svojej krajine, ale iba ako špinenie do vlastného hniezda.

a do nich sa tá osoba odrazu pokúša preniknúť.“ Jelinek chce odhaľovať reč prostredníctvom písania a hovorenia, lebo je presvedčená, že v reči je vyššia pravda ako v jednotlivéj osobe. Z deštrukcie reči pociťuje radosť. Reč k nej vždy prichádzala v hojnosti, vyrástla predsa medzi knihami a vzdelancami, v prostredí veľkomeštkej buržoázie. V tom sa líši od ďalšieho významného súčasného rakúskeho spisovateľa a dramatika Petra Handkeho („Zaslúžil by si Nobelovu cenu viac ako ja,“ povedala Jelinek.) vychádzajúceho z vidieckeho proletariátu a drobného meštianstva, ktoré slovami šetrí. K svojej reči sa Handke musel najskôr prebojovať, a preto ju považuje za posvätnú. Ďalším rúhačom, takmer pokrvným bratom Jelinekovej, je predčasne zosnulý dramatik Werner Schwab. Ich obraznosť je nesmierne telesná, šokujúca častými biologizmami a exkurzmi do oblasti zvrátenej sexuality. Zatiaľ čo Handke alebo Bernhard sa ešte usilujú o nejakú pozitívnu utópiu, Schwab aj Jelinek ju odmietajú.

Hlas Elfriede Jelinekovej Napriek nedôvere k utópiám sa Jelinek vo svojom živote v jednom utopistickom projekte angažovala: v rokoch 1974 – 1991 bola členkou Komunistickej strany Rakúska. „Dúfala som, že rakúski komunisti získajú v parlamente aspoň jeden mandát. Preto som bola v KPÖ, nie preto, aby som velebila NDR alebo Sovietsky zväz. Myslela som si, že v tomto Rakúsku musí byť aspoň jeden hlas proti.“ Všetky texty

Elfriede Jelinekovej majú výrazný politický rozmer, niektoré explicitne: napísala niekoľko hier, v ktorých chcela prepožičať svoj hlas tým, čo sú slabí a nedokážu alebo nevedia sa brániť – Barla, palica a tyčka z roku 1996 reaguje na skutočnú udalosť, zavraždenie štyroch Rómov v Oberwarte. Hra je koncipovaná ako talk-show, kde sa fašistické a súčasné rasistické prejavy zahľievajú preto, aby nerušili príjemný televízny večer, počas ktorého navyše všetky postavy štrikujú. Aj jedna z posledných Jelinekovej prác, hra V Alpách, hovorí za obete nešťastia, ktoré sa stalo v roku 2000 neďaleko Kaprunu – v lanovkovej súprave tam zohorelo 155 cestujúcich.

Láska (k) vlasti Všetky spomínané témy vyúsťujú do kritiky „odporne klerikálno-fašisticko-provinčného Rakúska“. V tomto zmysle chápem Jelinekovú ako pokračovateľku tradície vynikajúceho rakúskeho kritického písania a mimoriadne senzitívneho vzťahu k slovu a jeho funkcii v spoločnosti, ktorú tvoria osobnosti ako Karl Kraus, Arthur Schnitzler, ale napríklad aj predstavitelia tzv. Viedenskej skupiny. Mnohých Rakúšanov aj dnes slovo dráždi: kritické dielo nechápu ako konštruktívny výraz lásky a zodpovednosti umelca k svojej krajine, ale iba ako špinenie do vlastného hniezda. Keď napríklad Jelinek v roku 1998 pozvali na Salzburškú slávnosť, salzburský biskup ju žiadal, aby odišla, lebo mu jej portrét visiaci na budove divadla pripomína toalety na scéne Burgtheatra (ide o scénografiu k spomínanej hre Motely) a jej výpady proti rakúskym kresťanom a mestu Salzburg. V nasledujúcich dňoch ktosi Jelinekovej portrét z divadla strhol a roztrhal. Nebol to prvý a iste ani posledný škandál. V roku 1987 stála pri zrode iniciatívy požadujúcej odstúpenie vtedajšieho prezidenta Kurta Waldheima, aktívne vystupovala proti FPÖ a Jörgovi Haiderovi, čo ju vyneslo až na plagáty jeho volebnej kampane ako predstaviteľku ne-kultúry. Keď sa v roku 2000 FPÖ dostala do vlády, zakázala Jelinek uvádzanie svojich hier v Rakúsku. (Teraz sa však už v Burgtheatri s úspechom hrá jej Dielo.)

Aj na Slovensku už má Jelinek za sebou prvý „škandál“: minister vnútra Vladimír Palko nevážal v denníku SME kontroverzne zareagovať na to, že Nobelovu cenu udelili práve Jelinekovej. Zarážajúca je jednak ministrova slušne povedané naivita, s ktorou stotožňuje výroky literárnych postáv z jednej knižky s názormi autorky, jednak, a to je závažnejšie, haiderovská rétorika, ktorá je v civilizovaných krajinách obvyčajne u predstaviteľov centrá politického spektra neprijateľná. Herzlich willkommen, fühlen sie sich wie zu Hause, Frau Jelinek!

Anna Grusková

Záhrady rajskej, aj pozemskej

- ▲ Lance Hattatt
- ▲ **Malé záhrady. Oázy krásy a pokoja**
- ▲ Preklad J. Melcerová
- ▲ Slovart 2004
- ▲ 256 strán
- ▲ 279 Sk

- ▲ John Brookes
- ▲ **Nová záhrada. Ako navrhovať, zakladať a ošetrovať záhradu v súlade s prírodou**
- ▲ Preklad H. Kholová a B. Vrzgulová
- ▲ Ottovo nakladatelství - Cesty 2003
- ▲ 192 strán
- ▲ 496 Sk

- ▲ Louise Riotteová
- ▲ **Mrkva ľúbí paradajky. Tajomstvá kombinovanej výsadby a dobrej úrody**
- ▲ Preklad K. Škovierová
- ▲ Ikar 2001
- ▲ 192 strán
- ▲ 200 Sk

- ▲ John Brookes
- ▲ **Veľká kniha malých záhrad. Ako vytvoriť záhradu na ľubovoľnom malom priestore**
- ▲ Preklad I. Kautmanová a A. Petřík
- ▲ Príroda 1999
- ▲ 224 strán
- ▲ 425 Sk

Viete, ako sa to človeku stane, že prepadne vášni záhradníčenia, že sa zamiluje do vlastnej záhrady? Ja netuším. Iba sa domnievam, že čiastočne sa na tom podieľajú gény, čudné hormóny, ktoré sa v určitom okamihu začnú ponevierať v našom tele, alebo akýsi druh duševnej poruchy. A možno je to tak, ako to opísal Karel Čapek vo svojej knihe Zahradníkův rok: „Nějakou žáděrou či jak vnikne do těla trochu půdy a způsobí jakousi otravu nebo záněť; zkrátka z člověka se sta-

ne zanícený zahradník.“ Isté však je, aspoň všetci vášniví záhradkári v našej rodine sú toho dôkazom, že záhradníčenie prichádza s vekom. V detstve do záhrady človek chodí a niečo v nej vykonáva, lebo musí (každý záhrade oddaný rodič sa neposlušnému dieťaťu vyhráža niečím iným, ale dieťa radšej vypleje, okope alebo poleje tie dve hriadky, ako by malo skúšať, či rodič svoje vyhrážky naozaj zrealizuje). Len čo dieťa dosiahne dospelosť, do záhrady prestane chodiť, lebo už nemusí, neexistuje totiž nič, čo by rodičia naňho mohli použiť (okrem citového vydierania, samozrejme), aby do záhrady čo len vstúpilo. Ale čas nezastavíte, čas plynie. A tak sa skôr či neskôr z väčšiny z nás stane rodič, a keďže vychovávať záhradku je niekedy omnoho jednoduchšie, zmyslupľnejšie a menej nervydrásajúce, ako vychovávať vlastné deti, jedného dňa sa ocitneme na nejakom tom poličku neoranom, v krkolomnej pozícii plejúc burinu, zápasiac s rýľom alebo sadiac stromy.

Ako dieťa som aj ja bola dostatočne imúnna voči hrdlačeniu v záhrade. Zbierka kníh o záhrade a záhradníčení, ktorá v rodinnej knižnici stála na dobre prístupnom a čestnom mieste, ma preto nechávala dokonale chladnou. Zvrat nastal v okamihu, keď som sa šťastnou zhodou náhod dostala k vlastnej záhradke (zdrobnenina je na mieste, záhrada má naozaj decentné rozmery) a v tom istom období počala dieťa. Úplne inak sa človek vysporiada s úhorom (nie s tým vodným živočíchom, ale s ladom ležiacou pôdou, čo naša záhrada zjavne už niekoľko rokov bola), keď myslí len na seba a svoje potreby, a celkom inak, ak zohľadňuje potreby niekoho iného, nedajbože vlastného dieťaťa. V prvom prípade by hrali prím asi hľadiská praktické a estetické. Ale ak ide o deti, všetko sa mení. Okrem praktickosti a estetiky vystupuje do popredia zdraviu bezpečná záhrada (bez jedovatých rastlín, pichliačov a jazierok, bohužiaľ), ktorá bude ekologická (najmä, ak sa to týka zeleniny a ovocia) a multifunkčná. To znamená, že okrem pieskoviska, preliezačiek a futbalového trávniku musíte na tie necelé dva áre priestoru vtesnať aj ovocno-zeleninovú záhradku so zastúpením všetkých najdôležitejších zelenín a ovocia (a najdôležitejšie sú všetky). Kompostujete všetko, čo sa kompostovať dá, hnojíte iba prírodnými hnojivami, do záhrady lákate užitočný hmyz a vtáky a prírodnými odháňadlami odháňate nebezpečný hmyz, vtáky, krtov, myši, mačky a vlastných rodinných príslušníkov vrátane záhradne nevzdelaných mužov a detí. Čo je však horšie, na konci vášho úsilia stojí mnohokrát rovnaký úhor, aký ste na jar začali obhospodarúvať. Burina je vždy omnoho životaschopnejšia ako rastliny, ktoré ste do záhrady zasiali alebo zasadili vy. Dokonca ani nepotrebuje zalievanie, zatiaľ čo zelenina, ovocie, kvety a tráva áno. Užitočný hmyz a vtáky vašu záhradu zďaleka obchádzajú, zatiaľ čo škodcovia z ríše hmyzu, myši, mačky, krtky a škorce sa u vás zabývali a žijú

Ako dieťa som aj ja bola dostatočne imúnna voči hrdlačeniu v záhrade. Zbierka kníh o záhrade a záhradníčení, ktorá v rodinnej knižnici stála na dobre prístupnom a čestnom mieste, ma preto nechávala dokonale chladnou. Zvrat nastal v okamihu, keď som sa šťastnou zhodou náhod dostala k vlastnej záhradke a v tom istom období počala dieťa.

Nová Sedlica. Foto Jozef Ondšík

Súkromná rajskej záhrada. Nikde totiž nie je napísané, že sa váš sen jedného dňa nestane skutočnosťou. Ak budete trpezliví, usilovní, nevzdáte sa a stále sa budete učiť niečo nové, je váš sen takmer na dosah ruky. Ak v tej ruke budete mať knihy o záhradách a záhradníčení, váš sen sa splní o to skôr.

si tam vo vzácnjej symbióze. Osy, sršne a komáre sa zlietli nad vaše provizórne posedenie, aby ste si pohľad na vašu záhradu nemohli v pokoji užívať. A keď už vám náhodou ako zázrakom v záhradke niečo vyrastie, rozkvitne alebo začne dozrievať, nastúpi svoju krvavú púť komando zložené z vašich rodinných príslušníkov a všetko pošliapu, otrhajú, zničia alebo v dobrom úmysle posekajú kosačkou.

Dolámaní, znavení, zničení fyzicky aj psychicky večer zaleziete domov a máte chuť na všetko sa vykašľať. Našťastie je záhradníčenie vašeň. Nemôžete sa jej len tak ľahko zbaviť ako špinavého trička. Nemôžete si to dokonca dať ani odoperovať. Jednoducho s tým musíte žiť. Ráno vstať a začať odznova. Zasadiť cibulky tulipánov, narcisov a krokusov, aby na jar malo čo rašiť spod snehu. Znovu vysadiť magnóliu. Pripraviť oleander a citrónovníky na prezimovanie. Vybrať hlúzy georgín zo zeme. Zazimovať ruže a mladé stromčeky. A potom čakať, kým napadne sneh, a vy budete mať kúsok času iba pre seba a svoju najkrajšiu záhradku na svete. A tou je určite práve tá, ktorú ste si vysnívali a zatiaľ ju nosíte iba v hlave. V nej je vždy všetko dokonalé, všetkému sa darí, netreba sa pre to ani príliš namáhať. Všetko v nej kvitne, vonia, rodí, dozrieva. Súkromná rajskej záhrada. Nikde totiž nie je napísané, že sa váš sen jedného dňa nestane skutočnosťou. Ak budete trpezliví, usilovní, nevzdáte sa a stále sa budete učiť niečo nové, je váš sen takmer na dosah ruky. Ak v tej ruke budete mať knihy o záhradách a záhradníčení, váš sen sa splní o to skôr.

Keďže sama vlastním iba takú mestskú minizáhradku, čítať si o anglic-

kých parkových záhradách, záhradách japonského typu alebo iných priestorovo náročných variantoch mi pripadá zbytočné a kontraproduktívne. Mojih päť najobľúbenejších kníh o záhradách sa teda zaoberá hlavne záhradami malými. Kto má veľký pozemok, s najväčšou pravdepodobnosťou štýl záhrady, jej architektonické stvárnenie, návrh, realizáciu a zrejme aj starostlivosť zverí do rúk odborníkov. Kto má pôdy iba kúsok, pokúsi sa zahráť na záhradného architekta sám. Ako pomôcka mu môže poslúžiť knižka Malé záhrady od Lancea Hattatta. V prvej časti knihy nám poradí, aký štýl sa hodí do malej záhrady, aké prvky by sme mali použiť, či už záhradný nábytok, chodníky alebo záhradné nádoby, koľko podob môže mať voda v záhrade a ako farebne ladiť celú záhradu. V druhej časti knihy sa podrobne venuje niekoľkým konkrétnym záhradám rôznych štýlov. Tretia časť knihy je akousi encyklopédiou rastlín vhodných do malých priestranstiev, počínajúc stromami a kríkmi, cez trvalky, letničky, cibuloviny a popínavky, až po vodné rastliny a skalničky. Celá kniha je bohato ilustrovaná farebnými fotografiami.

Knižka je príjemného vreckového formátu, môžete si ju vziať so sebou kamkoľvek, či už do tašky, alebo na záchod a aj v posteli nezaberie príliš životného priestoru. Malý formát však na druhú stranu prináša nevýhodu menších obrázkov, na ktoré sa niekedy musíte dobre zahľadiť, aby ste sa uistili, či rastlina v pozadí je naozaj funkcia, alebo čo sú to tam pod stromom za drobné kvietky. Ale ani vypliešťanie očí na menšie obrázky vám nezabrání, aby ste sa neinšpirovali, nemotivovali a nezasnívali nad záhradou vlastnou.

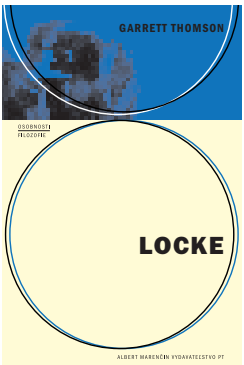
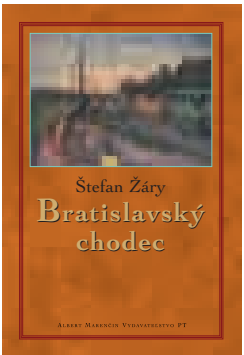
Veľká kniha malých záhrad Johna Brookesa má už podľa názvu formát veľký. Obsahuje v podstate to isté, čo kniha Malé záhrady, ale v obsiahnejšej forme, s väčšími a hlavne celkom inými obrázkami. Viac štýlov, viac prvkov, väčší dôraz na architektonický návrh, ktorý by ste si po prečítaní knihy mali vedieť spraviť aj sami. Niekoľko záhrad sledujeme krok za krokom pri ich vytváraní a po niekoľkých mesiacoch, keď vegetácia už dorástla a záhrada dostáva svoj pláno-

vaný vzhľad. Stručný prehľad rastlín a technické detaily sú v závere knihy.

Ďalšia moja obľúbená kniha je tiež od Johna Brookesa. Volá sa Nová záhrada, ale nové v nej nie sú len záhrady, ale aj princíp, akým sa k záhrade, ako časti prírody a krajiny, pristupuje. Záhrada by totiž nemala byť len samostatným výrezom, kde sa budete prpláť v hline, kántriť burinu a škodcov a sadiť kvety. Mala by byť súčasťou krajiny, súčasťou celého ekosystému. Využitím prírodných daností, typu pôdy, podnebia, zakomponovaním domu a záhrady do celkového portrétu krajiny vytvoríte záhradu v súlade s okolitým prostredím, záhradu plnú harmónie a skutočnej prírody. V knihe je aj niekoľko záhrad pre nás exotických: u susedov asi neuvidíte ani typickú tropickú záhradu, púštnu záhradu, ani savanu vo veľkomeste. Predsa vás však môžu v niečom posunúť ďalej, inšpirovať alebo nadchnúť. Ja sama som si vybrala niekoľko záhradných prvkov a pôvabnú špirálovitú lavičku pod strom, ide len o to, kto mi to všetko vystružlíka. Ale aj na to príde.

Samozrejme, nielen lavičkami a kvietkami je človek živý. Človek musí aj jesť a niet nad čerstvo odtrhnutú zeleninu a ovocie z vlastnej záhradky. Nie vždy sa však peknej úrody dočkáme. A pritom chyba môže byť v susedoch. Teda, nie vo vašich susedoch, ale v navzájom susediacich rastlinách na hriadičkach. Niektoré rastliny sa navzájom obľubujú, vo svojej blízkosti rastú, bujnejú, pekne voňajú. Iné sa neznášajú, navzájom si robia naproti, chradnú a hynú. Kto má koho v láske a kto koho nenávidí sa dozviete v knižke Louise Riotteovej Mrkva ľúbí paradajky. Okrem toho vám dodá niekoľko zaujímavých dôvodov, prečo sa za každú cenu nezabavovať všetkých druhov burín. Viete o tom, že burina vlastne zelenine pomáha? V kombinovanej výsadbe má aj ona svoje miesto. Rovnako ako mnohé rastliny, ktoré ochraňujú ostatné pred škodcami, odpudzujú ich alebo vábia užitočný hmyz. Ak má dnes ešte niekto trpezlivosť na úžitkovú záhradku, kniha Mrkva ľúbí paradajky by sa preňho mala stať malou bibliou. Vďaka nej by mal mať vyššie výnosy, menší odpad (lebo biozáhradkár všetko recykluje a všetko nejako použije) a zdravšiu záhradu. No každý, kto sa venuje záhrade, nech už akokoľvek maličký, stáva sa súčasťou budúcnosti. Stromy, ktoré sadiť, nesadíť pre seba, ale pre svojich potomkov, pre tých, čo prídu. Budú sedieť v tieni stromov, jesť ich plody a myslieť na vás. Budú v skutočnej rajskej záhrade, ktorá ich nadchne, poblízni, stane sa ich vášňou. Lebo tak to má byť.

Soňa B. Karvayová

Umierame?

Kto dúfa, že katastrofické vízie zmizli s koncom milénia, mal by si otvoriť knihu Smrt Západu. Patrick J. Buchanan v nej predpovedá plač a škripanie zubami celej jednej civilizácii. A predpoveď sa plní. Prinajmenšom časť Buchananových čitateľov plače a druhá zlostne škripe zubami.

- ▲ Patrick J. Buchanan
- ▲ **Smrt Západu**
- ▲ Preklad Luděk Bednář
- ▲ Mladá fronta 2004
- ▲ 400 strán
- ▲ 495 Sk

Buchanan je na podobné reakcie zvyknutý. Od 23 rokov sa pohybuje v politike. Bol poradcom troch amerických prezidentov (Richarda Nixona, Geralda Forda a Ronalda Reagana) a sám na prezidenta kandidoval v roku 2000 za Reform Party. Neuspel. Niekoľko by dodal, že samozrejme. Americká politická scéna je rozdelená medzi dvoma veľkými stranami. Tak čo na nej hľadá jeden papuľnatý Ír?

Papuľnatý Ír (rozumej Buchanan) však tvrdí, že kandidoval aj preto, lebo rozdiely medzi reálnou politikou republikánov a demokratov miznú. Zároveň

na začiatku knihy Smrt Západu uvádza, že to neznamená zmierovanie voličov. Naopak. Voľby, ktoré vyhral Bush mladší, ukázali až apokalyptický charakter sporov medzi republikánmi a demokratmi. Buchanan pritom tvrdí, že ich hĺbka sa neviaže na politiku kandidátov. Do volieb sa prenáša pocit rozdelenia národa, ktorý Američania prežívajú. Ten pocit nevyplýva z politickej ideológie, ale z viery, kultúry, hodnôt.

„Staré ctnosti se staly hříchy a staré hříchy se staly ctnostmi.“ Tak sa dá zhrnúť podstata sporu, ktorý v Amerike prerastá z kultúrneho na civilizačný. Na jednej strane v ňom bojuje elita, ktorá v 60. rokoch zavrhlá všetko, čo považovala za bigotné a obmedzujúce. Na druhej strane stojí (vymierajúca) časť obyvateľstva, za ktorú hovorili Buchananovi voliči: „Pate, ztrácíme zemi, v níž jsme vyrostli.“

A hoci podtitul knihy znie Jak vymírání obyvatel a invaze přistěhovalců ohrožují naši zemi a civilizaci, umieranie západnej civilizácie v skutočnosti vystihuje toto zvolanie. Fyzickou smrťou Západu je ubúdanie obyvateľstva. No pravá smrť Západu sa začala skôr, ako dosiahla do štatistik. Duchovná smrť Západu zapríčinila jeho fyzickú smrť. Pokles počtu detí je len príznakom toho, že naša civilizácia umiera. Nie je príčinou jej umierania.

Intelektuál v krajine bez sna

Z knihy Krajina bez sna, ktorá je o autorovom videní slovenskej literatúry, úlohy slovenských intelektuálov, súčasnej slovenskej politiky, postavenia Slovenska v hybridnej strednej Európe, prípadne v širšom prostredí Európskej únie, pre mňa vyplýva sedem téz o Petrovi Zajacovi. Sedem preto, lebo, ako zvykne hovoriť mystik František Mikloško, sedem je číslo plnosti. Pravda, ak by mi bolo vyšlo iné číslo, určite by sa aj preň našlo nejaké zdôvodnenie.

- ▲ Peter Zajac
- ▲ **Krajina bez sna**
- ▲ Kalligram 2004
- ▲ 325 strán
- ▲ 292 Sk

Prvá téza: Peter Zajac miluje slobodu. Ako jeden z prvých na Slovensku zdorazňuje, že demokracia a sloboda nie sú to isté a rád cituje výrok Fareeda Zakariu: Demokracia kvitne, sloboda nie. A vskutku, k rôznym voľbám a referendám sa dostavujeme v priemere raz ročne, ale všadeprítomná verejná lož, korupcia, hrubosť je v rozpore so slobodou. Nie sme slobodní od oného zosurovenia, ktoré Zajac analyzuje ako jednu z hlavných vývojových tendencií 90. rokov na Slovensku, obdobie po roku 1998 nevynímajúc. Slobodu spája so zodpovednosťou. Poukazuje, že sa budeme rozhodovať medzi pestovaním našej vôľušky a slobodienky a pestovaním našej vôle a slobody, a že žiadna EÚ nás tejto voľby nezbaví.

Druhá téza: Peter Zajac ako autor bezvýhradne stojí na pozíciách 17. no-

Niežeby si to Buchanan nevšimol. Ale jeho leitmotívom zostávajú štatistiky, ktoré podáva s pátosom, až zo stránok stúpa dym ako z vatier Armagedonu. V zajatí čísiel a uhrančivého štýlu, ktorý patrí k najväčším pozitívam knihy, sa preto čitateľ zriedka spýta: „Naozaj by stačilo začať odušu plodiť potomkov?“

Pravdepodobne nie. Aj keby sa ľudia, náhle motivovaní astronomickými prídavkami, vrhli na množenie, čo by v danom stave vecí vzniklo? Ak prijme Buchananovu logiku, tak len horďo ďalších hedonistov.

Lebo rodina nie je plodom spoločenskej atmosféry. Je plodom cnosti. Cnosti, ktorá človeku hovorí, že mať deti je správne, že obetovať sa pre ne a neskôr očakávať obeť od nich je vecou slobody, ktorá sa nechce obmedzovať egoizmom.

Takáto sloboda však vymiera a s ňou vymiera Západ. Prichádza

Kým neprestaneme uctievať kedykoľvek odvolateľné vzťahy, kým sa nevrátime k prirodzeným vzťahom, ktoré sú záväzné (a občas ťaživé), smrť Západu bude nezvratná. A pri pohľade na túto podmienku je jasné, že na tej nezvratnosti sa veľa nezmení.

sloboda, ktorej jediným cieľom je sebarealizácia. Prichádza predstava, že vzťahy by mali byť konsenzuálne. Teda založené na súhlase účastníkov. Na súhlase, ktorý nestačí raz odovzdať. Treba ho neprestajne opakovať, a ak sa v ňom objaví zrno pochybnosti, možno ho odvolať a vzťah opustiť.

V spoločnosti, ktorá uctieva konsenzuálnosť, sa nedá čakať orientácia na rodinu. Manželstvo áno – pokiaľ je

odvolateľné konsenzom. Ale mať deti, v tom niet mnoho konsenzuálnosti. Vzťah rodič – dieťa totiž nie je celkom rovnoprávny. Jedna strana je závislá. A tu sa končí konsenzuálnosť. Prinajmenšom taká, ktorá zahŕňa možnosť vzťah odvolať. Kto má deti, zaväzuje sa na celý život. Z manželstva je (žiaľ) možné vycúvať, z rodičovstva nie. Aj keby bolo traumatizujúcejšie ako najhorší vývoj manželského života.

V spoločnosti, ktorá uctieva konsenzuálne vzťahy, rodičovstvo vyčnieva ako najťažšie možné jarmo.

Tu je podstata novodobej nechuti k rodičovstvu. Nie vo výške rodinných prídavkov, nie v tom, koľko zarobia muži, ba dokonca, s čím by Buchanan nesúhlasil, ani v tom, či ženy pracujú. Napokon, na oboch brehoch Atlantiku je dosť vydatých žien v domácnosti, ktoré si namiesto detí volia rozličné typy „spoločenskej realizácie“.

Kým neprestaneme uctievať ke-

dykoľvek odvolateľné vzťahy, kým sa nevrátime k prirodzeným vzťahom, ktoré sú záväzné (a občas ťaživé), smrť Západu bude nezvratná. A pri pohľade na túto podmienku je jasné, že na tej nezvratnosti sa veľa nezmení. Aj napriek tomu, že Buchananov nárek provokuje k hľadaniu aspoň iskierky optimizmu.

Marína Gálisová

niu moci. Skrátka, je to dobrý profesor slovenskej literatúry.

Štvrtá téza: Peter Zajac si robí starosť o pamäť. Hovorí, že najprv musí byť niečo zabudnuté, aby sa to mohlo pripamätať. Zabúdanie sa stáva pripamätúvaním a tým tvorivou silou.

Piata téza: Peter Zajac verí v existenciu pravdy. To si v dnešnej dobe dovolil dosť. Ale ako keby sa bál povedať to priamo. Tají to však zbytočne, jeho boj proti „kultúre lži a podvádzania“ proti „spoločensky nesankcionovanej metóde lož“, ktorú spomína v nosnom článku, ktorý dal názov celej knihe, ho odhaľuje veľmi ľahko. Ak vidí toľko lži, tak asi vidí aj pravdu. Nie je teda dostatočným zástancom pluralizmu, neverí v niekoľko právd, čiže v to, že neexistuje žiadna. Nech sa nikdy nestážuje, že jeho kritici ho považujú, napokon ako aj nás, za sektára.

Šiesta téza: Peter Zajac je slovenský intelektuál. Je intelektuál prvého rangu a nemá veľa seberovných. Preto je povolaný analyzovať osudy a postoje svojich predchodcov. Hovorí o „ťaživom rozpore medzi intelektuálnou a individuálnou požiadavkou kritického postoja voči národnému dňaniu a požiadavkou národnej jednoty“. Tento rozpor vedie k tomu, že kritický intelektuál sa stáva „národným hriešnikom, disidentom“. Že ostáva „nevy-slyšaný“. Či to Peter Zajac vie alebo nevie, či to chce alebo nechce, do istej miery píše sám o sebe.

Ďalej píše o zlyhaniach slovenského intelektuála. Počas svetovej vojny, po roku 1948, po roku 1989, po roku 1998. Pristavme sa pri poslednom. Zajac sa dištancuje od pokušenia intelektuála z úzadia riadiť moc, ktoré sa

končí tým, že politická moc ovládne intelektuála. Varuje pred ilúziou, že samotná demokracia je zárukou pred intelektuálnym zlyhaním. Pred ilúziou, že intelektuál sa teší apriórnej morálnej nadradenosti nad politikom, a že teda apriórne nemôže byť porazený. „Môže. Ak si nepestuje intelektuálnu integritu, prehrá sám so sebou.“ Na druhej strane „intelektuál môže vstúpiť aj do politiky, a teda aj sa zašpiniť v zmysle straty intelektuálnej exkluzivity, pritom si však uchovať morálnu energiu, intelektuálnu odvahu a nemeniteľnosť vlastných generálnych línií“. Myslím, že Peter Zajac sa ocitol po roku 1998 až v osudovom konflikte s časťou slovenských intelektuálov.

Siedma téza: Peter Zajac chce ponúknuť nádej. Vzhľadom na depresívny názov knihy je to elementárna potreba z hľadiska psychohygieny. Očakáva príchod mladšej generácie, ktorá začne klásť nepríjemné otázky a nebude chcieť rozumieť zlyhaniam. Dúfa v biologický rytmus osmiťochých rokov, dúfa vo vzopätie novej generácie, teší sa na roky 2008 a priľahlé. V tom dúfaní je tak trochu spoľehanie sa na Münchhausenov vrkoč, za ktorý tento barón sám seba odkiaľsi vytiahol a na ktorý sa Peter Zajac odvoláva.

Peter Zajac sa už vymanil zo spoločnosti svojich súptímkov a stal sa pojmom sám osebe, dnes je to už rapsodický typ.

Peter Zajac si obľúbil úryvok z plagiatorskej čínskej poézie a ozdobil ním v podobe motta svoju knihu: „Keď v tichý večer domov kráčam a doma pusto, smutno je...“

Keď bude autor kráčať krajinou bez sna, a bude sa mu zdať, že je v nej pusto a smutno, s jeho nevyšľasanosťou to však nie je až také zlé. Vždy tu budú ľudia, ktorých osloví a z ktorých mnohí si budú z neho brať i príklad a nasledovať ho. A to nie je sen, to je skutočnosť.

Vladimír Palko

Smútok z krásnych rokov

Jean-Claude Carrière (1931) je scenárista. Scenárista mnohých filmov preslávených režisérov, počnúc Louisom Buñuelom a končiac Milošom Formanom. Forman o Carriérovej profesii napísal, že predpokladá cit pre živý dialóg, či už z ulice, alebo z Biblie, že scenárista musí byť filozofom, ktorý vie, prečo a o čom hovorí. O samotnom Carriérovi zasa povedal, že je jediný spisovateľ vrchovato obdarený týmto výnimočným talentom.

- ▲ Jean-Claude Carrière
- ▲ **Léta utopie**
- ▲ Preklad Helena Luttererová – Poněšická
- ▲ Bookman 2004
- ▲ 192 strán
- ▲ 239 Kč

Minulý rok Carrière k svojim knižne vydaným scenárom, románom a súborom esejí pridal zvláštnu knihu spomienok na roky 1968 a 1969. Prežil ich v spoločnosti Buñuela, Louisa Malla a najmä Miloša Formana v New Yorku, Paríži a v Prahe, ako napísal „na potulkách z jednej krajiny do druhej“. Zvodnosť Carriérovho spomínania spočíva aj v provokujúcom východisku, že „utópia 1968 – 1969“ bola posledná, ktorá na Západe povstala, a v rovnako provokujúcej otázke, či dnes poznáme aj voľajakú inú. Čo to vlastne – v Carriérovej interpretácii – povstalo počas dvoch výnimočných rokov, dnes nenávidených, či naopak zbožňovaných? Odpovedať si začína

kdesi v newyorskom Centrálnom parku, keď útek zo sveta rešpektovaného poriadku sprevádzala (vysmievačná) prostoduchosť kréda v hippy-style: „Preč s ťažkým priemyslom, zbrojením a obchodom, preč s peniazmi, hanba práci. Spievajme, milujme sa a vojna nech sa ide vypchať.“ Carriérovi pritom neuniká ani jeden významný rozdiel medzi tesne predchádzajúcou beat generation a hippies. Prví snívali o úteku pred svetom, chceli zostať v ústraní, druhí sa naopak mienili pevne usadiť vo svojej generácii. Pochopiteľne, že nebol len fascinovaný hurhajom okolo všeobecného odmietania či negativizmom útekov z domovov, drogami a sexom, pasovaným na neviazaný sex, nemohol však nebyť uchvátený snom o novom svete, ktorý sa zdal byť na dosah. (Carriér dnes – vlastne vzdor ne – rezultuje: „Môj najsilnejší dojem je mlčanlivá melanchólia, ustavične ukrývaná za zdanlivým pocitom pohody a radosti.“)

Za veľkou mlákou, mal, aspoň zdanlivo, vzorec revolty farby meňavejšie až temné. Z New Yorku odišli Carriér s Buñuelom do Paríža. Čiže do francúzskej májovej utópie z roku 1968. Pre scenáristu do utópie, ktorá sa vyznačovala zvláštnosťou, že iba ničila, pre režiséra sa stala konfrontáciou vlastnej surrealistickej revolty s revolťou túžby „šesťdesiatych“. A Carriér

spomína, ako raz ráno v uličkách Latinskej štvrte „Buñuel s údivom hľadel na steny popísané surrealistickými vetami svojej mladosti: Zmeniť život, Všetku moc imaginácii, Zakazuje sa zakazovať.“ A ešte si spomenul, že jediný režisér na svete, ktorý vedel vizualizovať sen, sa pri pohľade na tento dotyk snov – rozplakal.

Cestu do Prahy za Pražskou jarou Carriérovi zvlášťne oslňovala jedna zo vzácných viet, ktoré v Cannes a v Paríži šokovaný Miloš Forman vyslovil na margo prebiehajúcich udalostí: „Výsledkom vašej revolúcie bude, že všetkých umelcov zavrú a z intelektuálov budete mať murárov.“

Carrière si uvedomuje zásadný rozdiel medzi pražskou mládežou z roku 1968, ktorá v jasnozrivej opozícii našla presné slová a kládla správne otázky, zatiaľ čo americká i francúzska mládež sa zmietala od jedného hesla k druhému, od akcie k ľahostajnosti, od revolty ku kapitulácii.

Nepochybne pod vytrhanými dlažbobnými kockami zo spustnutého bulváru Saint-Michel prúdili nové a dôležité myšlienky. Myšlienky zrodené z barikád. Rovnako nepochybne v Prahe a v celom Česko-Slovensku po nevytrhaných dlažbobných kockách prehrkotali tanky spriatelnených armád a na nepoznanie zmenili obraz socializmu s ľudskou tvárou. Téma dňa: dôsledky „jaltského zločinu“, ktorý „jediným ťmahom pera troch starcov uvalil celý strapeč ľudstva pod buchar marxizmu-leninizmu“. A téma do prichádzajúcich dní: „Česko-Slovensko sa

vracia do svojej sivoty. Dokonca bude sivšie ako kedykoľvek predtým. Nebude žiadny film, ktorý by mu mohol vdýchnuť život, ukázať ho svetu ako v šesťdesiatych rokoch. Všetko sa odmlčí. Všetko zhasne.“

Carrière však iba nespomína, ale aj – dosť tvrdošijne – ďalej hľadá voľajaké miesto pre utópiu. Má na to všetky dobré predpoklady, čiže výnimočnú schopnosť uvedomiť si zásadný rozdiel medzi pražskou mládežou z roku 1968, ktorá v jasnozrivej opozícii našla presné slová a kládla správne otázky, zatiaľ čo americká i francúzska mládež sa zmietala od jedného hesla k druhému, od akcie k ľahostajnosti, od revolty ku kapitulácii. Zároveň však vie, že utópia by mala zostať utopickou, teda neuskutočniteľnou výzvou na dosiahnutie nedosiahnuteľného ideálu. Zrejme vie aj to, že utópia je neodvolateľnou súčasťou človečej podstaty.

Napriek tomu, že v závere svojho spomínania rezultuje „obraz prevážil nad samotným skutkom“ a nad tisíc-

kami atentátov v dvoch kedysi fašistických krajinách sa pýta, či sa utópia zbláznila, nemôže prijať pohodlnú odpoveď „nových dravcov“ nasledujúcich dekád, ktorí „ostrým jazykom“ označili svoj „prvý terč“: na príčine bola pokrútená myšlienka detí kvetov. Poznanie, že svet nemožno zmeniť miernosťou, paradoxne viedlo k nenávisti, frustrácii a k najhorším násilnostiam. Carrière však vie – a o tom aj napísal knihu spomienok – že „dejiny sa píšu rôzne, ale žijú sa len raz“.

Juraj Mojžiš

Veľké osudy vo veľkých dejinách

Kto si už dnes pamätá na slovné spojenia, ktoré určovali životy dvoch generácií našich ľudí: triedny boj, vedúca úloha strany, socialistický tábor, triedni nepriatelia. Práve posledné slovné spojenie použil Rudolf Dobiáš ako názov knihy, v ktorej sú obsiahnuté osudy ľudí odsúdených za komunizmu na dlhoročné tresty väzenia až na smrť.

- ▲ Rudolf Dobiáš
- ▲ **Triedni nepriatelia**
- ▲ Vydavateľstvo Michala Vaška 2004
- ▲ 462 strán
- ▲ 462 Sk

„Prípados“ je vyše osemdesiat a spolu v nich vystupuje asi 500 osôb. Rozsudky o nich boli vynesené od konca 40. do začiatku 60. rokov. Vo väzení prežili veľkú časť 50. a niektorí aj veľkú časť 60. rokov. Jednotlivé prípady sú vyrozprávané samými účinkujúcimi alebo spolupracovníkmi na vydaní knihy vrátane samotného Rudolfa Dobiáša. Bolo to obdobie, keď železná opona visela aj na našich hraniciach. Táto opona vyznačovala principiálnu zlomovú líniu druhej polovice 20. storočia. Naša krajina bola vtedy vtiahnu-

tá do globálneho zápasu medzi komunizmom a demokraciou a ocitla sa na východnej strane studenej frontovej línie tohto zápasu. Hrdinovia knihy podávajú svedectvo z prvej ruky, ako sa toto postavenie našej krajiny dotklo ich životných osudov a cez ich životné osudy vlastne celej slovenskej spoločnosti. Početnosť odsúdení v jednotlivých kategóriách naznačuje, ktoré boli hlavné ohniská odporu proti komunistickému režimu. Hnutie Biele légie, roľníci tzv. kulaci, katolícka cirkev všeobecne a tajná cirkev zvlášť, žiaci prof. Kolakoviča, vojaci západných armád, nekompromisní evanjelickí kňazi, bojovníci za samostatnosť Slovenska. Pred čitateľom ožijú pomery vo väznici v Leopoldove v 50. rokoch, dolovanie uránovej rudy v Jáchymove. Svedectvo vydávajú intelektuáli aj jednoduchí ľudia. Cez jednotlivé ľudské osudy si dôverne ohmatávame onú dobu a dostávame podnety na interpretáciu súčasnosti.

Viacero v knihe popísaných prípadov uvádza osudy tzv. kolakovičov. Tomislav Poglajen – Kolakovič bol chorvátsky jezuita, ktorý v roku 1942

musel ujsť pred gestapom z vlasti. Pôvodne malo byť Slovensko iba krajinou prechodu, no zostal tu až do konca vojny. Zhromaždil okolo seba desiatky mladých ľudí, možno dokonca stovky, a vtlačil do nich takú výraznú pečatľ, že oni aj po Kolakovičovom odchode z krajiny po vojne niesli ďalej jeho poslanstvo, kvôli čomu strávili roky vo väzeniach. Ako ilustráciu významu pôsobenia prof. Kolakoviča na Slovensku možno uviesť, že Sviečkovú manifestáciu v roku 1988 v Bratislave zorganizovali práve jeho žiaci a žiaci jeho žiakov.

Historik Robert Letz zaznamenal pre knihu prípad Alberta Púčika, Antona Tunegu a Eduarda Tesára, zakladajúcich osobností hnutia Biele légie. Púčik a Tunega v rokoch 1946 – 1947 emigrovali do Rakúska, tam sa spojili s ďalšími

Kniha nás konfrontuje s veľkými dejinami štátov, ktoré sa pohybovali jedným smerom, a s konkrétnymi životnými osudmi ľudí, ktorí verili a kráčali smerom opačným.

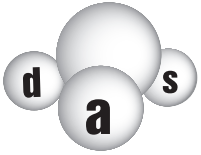
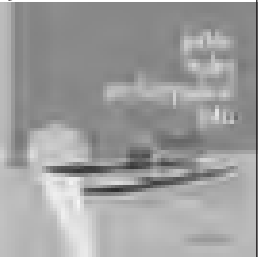
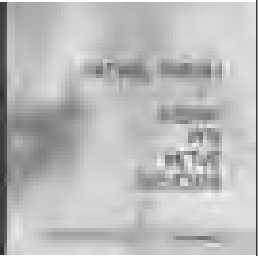
slovenskými emigrantmi a v lete 1948 rozpracovali koncepciu odporu proti komunistickému režimu na Slovensku pod názvom Biele légie. Príbehy v knihe sa dnes čítajú, akoby boli z iného sveta. Ich hrdinovia prechádzali do Rakúska tajne, vždy s ohrozením života. Dnes nám na to stačí občiansky preukaz. Počúvali správy zo sveta iba na rušených vlnách Slobodnej Európy, dnes môžeme sledovať desiatky televíznych staníc. Roľníkom z knihy brali pôdu do družstva a súdili ich za nesplnenie kontingentu. Dnes im pôdu vracajú a oni o ňu nemajú až taký veľký záujem.

Komunizmus zvíťazil po vojne v strednej a východnej Európe príliš ľahko. Vlastne iba v Rusku sa predral

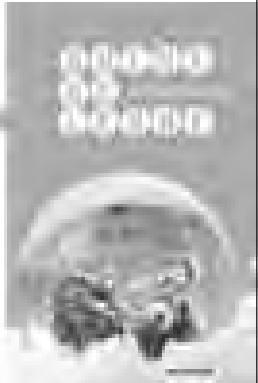
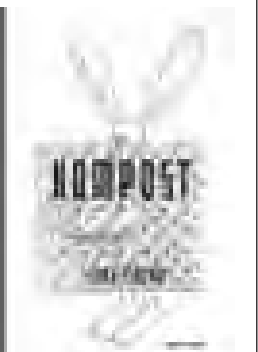
k moci cestou občianskej vojny. Čo bolo toho príčinou? Boli to ilúzie o dokonalejšom fungovaní „vedecky“ usporiadanej spoločnosti? Boli to ilúzie o prevahe plánovaného hospodárstva nad trhovým? Bol to existenčný strach východných národov po Hitlerovom krvavom pokuse o podrobenie si týchto národov? Odpovede na tieto otázky ešte nezazneli v autoritatívnych historických dielach. Ani v slovenskej či českej historiografii zatiaľ nevzniklo dielo, ktoré by dalo odpoveď na otázku, prečo aj u nás komunizmus zvíťazil tak ľahko. A tak nás kniha konfrontuje s veľkými dejinami štátov, ktoré sa pohybovali jedným smerom, a s konkrétnymi životnými osudmi ľudí, ktorí verili a kráčali smerom opačným. Ktorý pohyb bol historicky opodstatnený? Nie je tento

protiklad veľkých dejín a konkrétnych ľudských osudov spoločenskovednou obdobou prírodovedeckého protikladu medzi makrosvetom reprezentovaným teóriou relativity a mikrosvetom reprezentovaným kvantovou mechanikou? Na prírodovedeckú dilemu zatiaľ niet odpovede. Ale spoločenskovedná dilema vyžaduje odpoveď. Po rokoch vo väzení a po živote v diskriminácii majú právo na odpoveď, či všetko ich utrpenie malo zmysel. Odpoveď pre nich je prekvapujúco jednoduchá. Áno, ich život mal zmysel, ich vec bola dobrá a spravodlivá. Žili veľký život vo veľkej dobe.

Ján Čarnogurský

 VYDAVATEĽSTVO drewo a srd
poézia
peter šulej archetypálne leto

michal habaj básne pre mŕtve dievčatá

mila haugová archívy tela

poľská antológia mŕtve body (ars'poetica)
próza
svetlana žuchová dulce de leche

ivan žucha kompost
vlčková 18 811 06 bratislava tel.: 02/5262 6524 drewoasrd @drewoasrd.sk www.drewoasrd.sk

KALLIGRAM

uvádza

Massimo Montanari:

Hlad a hojnosť

Dejiny európskeho stravovania

299 Sk

Jeden z najuznávanejších talianskych historikov Massimo Montanari, profesor medievalistiky na Bolonskej univerzite, načrtáva európske dejiny z perspektívy jedla, výživy, hojnosti a hladu, a kánonov stravovania.

Gudrun Schuryová:

Miazga života

Kultúrne dejiny krvi

249 Sk

Autorka sleduje stopy krvi v náboženstve aj mytológii, v umení a bežnom živote: od mafiánskych zvykov cez Snehulienku, legendy o upíroch, Starý zákon a Červený kríž.

Péter Nádas:

Kniha spomienok

499 Sk

Rodinná sága jedného z najuznávanejších maďarských spisovateľov je monumentálne, zložito vybudované dielo, v ktorom prebiehajú štyri príbehy troch rozprávačov.

Paul Lendvai:

Na čiernej listine

299 Sk

Kniha je vlastne školou politického života v strednej a východnej Európe. Osobné svedectvo o dobe ideologických bojov i o sile informačných stratégií.

George Soros:

Bublina americkej

nadvlády

Ako napraviť zneužitie americkej sily

199 Sk

Odvážna, polemická, aktuálna a naliehavá kniha, v ktorej George Soros ponúka spôsob, akým by sa dalo predísť kolapsu amerického globálneho vplyvu. Preložil ju Pavel Vilikovský.

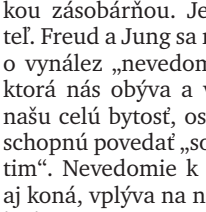
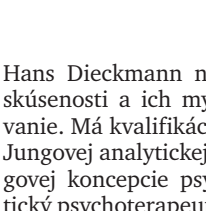
Kalligram, spol. s r. o.
Staromestská 6/D
P. O. Box 223
810 00 Bratislava
Tel.: 02/5441 5028
distribucia@kalligram.sk
www.kalligram.sk

„Asociovanie“ o snoch

Dieckmann nie je dogmatik a fanatik, akými občas bývajú psychoterapeuti a psychológovia – pripúšťa, že jeho vykladačský návod a výkon je vecou „poetickej“ pravdy. Terapeutický úspech možno získať nielen jungovskou cestou.

- ▲ Hans Dieckmann
- ▲ **Sny jako řeč duše**
- ▲ Preklad Kristína a Jan Černí
- ▲ Portál 2004
- ▲ 208 strán
- ▲ 399 Sk

Hans Dieckmann nám ponúka svoje skúsenosti a ich myšlienkové spracovanie. Má kvalifikáciu: je vyznávačom Jungovej analytickej psychológie, Jungovej koncepcie psychoterapie, praktický psychoterapeut s veľkou empirickou zásobárňou. Je obratný spisovateľ. Freud a Jung sa najväčšmi zaslúžili o vynález „nevedomia“ ako „bytosti“, ktorá nás obýva a vplyva na nás, na našu celú bytosť, osvietenú vedomím, schopnú povedať „som“, „myslím“, „cítim“. Nevedomie k nám „hovorí“, ale aj koná, vplyva na nás: neprekáža mu, keď mu nerozumieme. Otázka znie: je TOTO nevedomie produktom hypostázy, najväčšej hypostázy moderných čias? Je nevedomie BYTOSŤ? Možno si všimnúť, ako Jung rozkladá človeka na priestor, v ktorom účinkujú iné bytosti: Freudovo „Ono“, „Nad-ja“, ale aj Persona, Tieň. Dokonca je možné,

ako to Jung urobil, pripísať aj „archetypom“ akúsi bytostnosť.

Môže nás to znepokojiť. Neohrozuje sa naša integrita? „Rozmontovanie“ človeka na samostatné časti s vlastným osudom je však „normálny“ myšlienkový proces: V našom čreve žije asi kilogram baktérií, ktoré sú nepochybne „bytosti“. Každá má svoj „osobný“ osud. Ale baktérie vyrábajú vitamíny, ktoré sú nevyhnutné pre život človeka. Keď baktérie vymrú, človek vykrvára. TEDA: BYTOSŤ človeka „obsahuje“ BYTOSTI mikróbov ako svoj „životný orgán, ako obličku alebo pľúca. „Sebecké gény“ sú (akoby) bytosti: každý sa stará o seba. Ludská bytosť je (akoby) spoločenstvo génov, ktoré vypracovali „spoločenskú zmluvu“. Prečo nie?

Vedomie si vypracovalo svoje jazyky: reč, hudbu, tanec, výtvarné znaky. Nevedomie má tiež svoj jazyk (alebo jazyky). Čudujeme sa? Veď aj hociktoré dve bunky, ktoré sa stretnú, interagujú „svojím“ spôsobom: majú svoje receptory, svoju syntax a sémantiku, nosiče signálov atď. Keď sa môjmu vedomiu prihovára môj žľník, nerozumiem mu. Čudujem sa, že nerozumiem, keď sa mi prihovára nevedomie? Jazyk(y) nevedomia sa musíme ťažkopádne učiť. Nie sme veľmi úspešní. Dekódovanie je pochybné: nikdy nenadobudneme istotu.

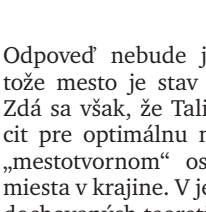
Veci sa stávajú hrozivými, keď nás Jung upozornil, že azda jestvuje „kolektívne“ nevedomie. Jestvujú fantázie, námety, idey, ktoré má každý z nás v sebe ako čosi všeobecné. Pripomeňme si ideu „mému“ – analoga „génu“:

Pozor na Talianov!

Po večeroch čítam knihu Kevina Lyncha Obraz mesta a myseľ mi neustále odbieha k iným textom, ktoré tiež píšu o meste. Delirujúci New York s Remom Koolhaasom uprostred, Bohuslav Blažek a jeho trojpohľad na „venkov-města-média“ alebo „čítanie“ mesta Bazilej od pánov Herzoga a de Meurona. Takmer v každom z nich sa hneď v úvode autor vyznáva z fascinácie k talianskemu mestu. Prečo? Čím to je, že laici i profesionálni plánovači sú mestami v Taliansku nadšení, s radosťou o nich hovoria, vracajú sa k nim? Dokonca podľa literárnych vedcov sa aj tvorba J. W. Goetheho delí na obdobie „pred návštevou Talianska“ a po nej. Je to fenomén civilizačný, súvisí s klímou, alebo je to len otázka šťastnej náhody? Ako sú vlastne vystavané obrazy týchto miest?

- ▲ Kevin Lynch
- ▲ **Obraz města**
- ▲ Preklad Lenka Popelová Jaroslav Huta
- ▲ Polygon 2004
- ▲ 202 strán
- ▲ 397Sk

Odpoveď nebude jednoznačná, pretože mesto je stav i proces zároveň. Zdá sa však, že Taliani majú zvláštny cit pre optimálnu mieru zásahov pri „mestotvornom“ osídľovaní určitého miesta v krajine. V jednom z najstaršie dochovaných teoretických textov o architektúre Marcus Vitruvius píše: „Při

„sebecké mémy“ sú bytosti, ktoré možno považovať za „archetypy“ kolektívneho nevedomia. Neblúdia archetypy po svete ako nákazlivé častice? Sme „nakazení“ univerzalitou.

Predstavme si, že nevedomie k nám hovorí. Hovorí pravdepodobne nie jedným jazykom, ale mnohojazyčne. Jung (a Dieckmann) protestujú proti možnosti jednoduchého pretlmočenia, ako si to predstavovali Freud a veľa iných vykladačov. No sú jazyky vedomia a nevedomia vôbec vzájomne „preložiteľné“? Ak nie sú, možno používať opisy, analógie, interpretácie, teda procedúry zaťažené veľkou neurčitosťou a individuáciou. Obozretní Jung (a Dieckmann) potrebujú reč nevedomia spracovať trpezlivým „asociovaním“, „amplifikáciou“, teda technikami, ktoré sú skôr „umelecké“ ako „vedecké“. Výklad nevedomého posolstva je akoby príležitostným výkonom básnika: jeho „pravdivosť“ nie je pravdivosťou poznatku vedy, je „pravdivosťou“ básne alebo piesne.

Sen je proces, ktorého význam nie

Dieckmann nie je dogmatik a fanatik, akými občas bývajú psychoterapeuti a psychológovia – pripúšťa, že jeho vykladačský návod a výkon je vecou „poetickej“ pravdy. Terapeutický úspech možno získať nielen jungovskou cestou.

je dosiaľ (vedecky) známy. Predpokladajme, že hlavným autorom sna je nevedomie. Zväčša sa verí, že sen vzniká v čase, keď mozog pracuje technikou „paradoxného spánku“. Elektroencefalografický záznam PRESNE zistí, kedy snívame. Ale len časť tejto obrovskej práce snívania sa premení na manifestný stav vedomia, na „explicitný“ sen. Prečo? Prečo si mozog vyberá, čo do vedomia prepustí, čo schová vo svojom nevedomom svete? Vyberá mozog? Alebo nevedomie? Alebo cenzúra vedomia? Sny sú rôzne. Doktoré sú banálne. Včera večer som jedol zmrzlinu, v noci idem po ulici a jem zmrzlinu: a dosť. Ale sú „veľké“ sny, ktoré, ako vycítim, sú hovorcovia nevedomia, hovorja o mojom osude. Kto mi pridelí dnes mizerný „malý“ a zajtra obsažný „veľký“ sen?

Dieckmann nepíše „nad pomery“. Teda všeličo nedopovie. Čítame jeho text nie ako učebnicu, hoci sa všeličo naučíme, ale ako príležitosť „asociovať“ na podnety, ktoré sa na nás hrnú a majú, ako cítíme, pre KAŽDÉHO človeka AJ osobný význam. Zdá sa, že autor, poctivý človek a výskumník, nie dogmatik a fanatik, akými občas bývajú psychoterapeuti a psychológovia, (dogmatik a fanatik bol aj Veľký Freud), pripúšťa, že jeho vykladačský návod a výkon je vecou „poetickej“ pravdy. Vo svojej knihe explicitne vyslovuje názor: terapeutický úspech možno získať nielen jungovskou cestou. Cesty môžu byť rôzne, aj vzájomne cudzie, ba nezlučiteľné. Hodnotou, o ktorú ide terapeutovi aj pacientovi, je ÚSPECH. Skúsme si uvedomiť, čo autor (azda nevedomky) myslí: výklad snov a psychoterapeutické dôsledky nezávisia od pravdivosti. Závisia od niečoho iného.

Ivan Žucha

Mestská rada preto prijala rozhodnutie, že každý mestský dom musí ulici uvoľniť istú časť svojho prízemia. Zlomok súkromného majetku bol obetovaný verejnému záujmu. Jedným z charakteristických znakov dnešnej Bologne je 36 kilometrov otvorených uličných pasáží. Trhovníci sú už za mestom (Bologna je dnes jedným z európskych centier výstavníctva). Prázdne kolonády však slúžia inému verejnému záujmu. Sú zaplavované turistami a používané Bolončanmi ako terasy alebo mestský daždník v čase letných búrok.

Existuje teda niečo ako charakter mesta. V jednom prípade vzniká vtlačením výnimočného rázu krajiny do urbánnej štruktúry mesta, inokedy urbánna štruktúra tvorí svoj charakter akoby „sama zo seba“.

Kapitál dobíja mesto po vlnách a v rôznej intenzite. Vznik ČSR znamenal pre Bratislavu vynáranie 6-8 podlažných objektov na mieste pôvodných vinárskych domčekov. Ich trsy premaľovali siluetu ulice, ale obraz mesta zásadne nezasiahli. Deväťdesiate roky však priniesli trend 20-30 podlažných objektov, ktoré v istých priehľadoch rozostreujú výhľad na hradný vrch. Neznamená to, že je to horšie. Mesto nám len ukazuje jeden zo svojich budúcich obrazov a nabáda nás, aby sme si zvykali na jeho vyjavenie.

Ak som tu hovoril o meste, bolo to predovšetkým mesto vyrastené na európskej tradícii. Opomenul som a nespomenul divy miest berberských, ázijských, amerických. Práve tie posledné približuje Kevin Lynch vo svojej knihe Obraz mesta.

Ján Vasičák

Krehké ekvilibrium

Rovnováha medzi tvorivosťou a duševnou chorobou ľudí vzrušuje. To si určite uvedomovala aj autorka Sylvia Nasar, keď sa rozhodla napísať knihu A Beautiful Mind o nositeľovi Nobelovej ceny, matematikovi Johnovi Nashovi. Jej voľbu potvrdila okamžitá popularita knihy, aj to, že po knihe siahli tvorcovia z Hollywoodu ako po (voľnej) predlohe pre rovnomenný film. Film bol úspešný, premietal sa na celom svete a následne sa začali objavovať preklady knihy v mnohých jazykoch, okrem iných aj v češtine. Tak sa dostáva kniha Čistá duše, so superstar Russellom Crowom na obálke, aj k nášmu čitateľovi.

- ▲ Sylvia Nasar
- ▲ Čistá duše
- ▲ Preklad Zdeněk Hajník
- ▲ Pragma 2003
- ▲ 386 strán
- ▲ 449 Sk

Matematik John Forbes Nash Jr. (1928) bol nadaný, ambiciózný a nekonformný od mladosti. Prvý článok (spolu s otcom) publikoval, keď mal 17 rokov. Vo veku 21 rokov odovzdal 27 stránkovú dizertačnú prácu o teórii nekooperatívnych hier, ktorej myšlienky ovplyvnili také rozličné vedné disciplíny ako ekonómia, politológia a evolučná biológia. Bez rešpektu a s dôverou vo svoje schopnosti sa púšťal aj do tých najťažších otvorených problémov a často bol aj úspešný. Jeho talent a excentrickosť mu rýchlo zabezpečili výnimočné postavenie medzi matematikmi. Po tridsiatke ho na dlhé desaťročia ochromila paranoická schi-

zofrénia. V posledných rokoch sa jeho stav zlepšil natoľko, že sa vrátil k vedeckej práci. Medzitým bol rozpoznávaný význam jeho raných prác z teórie hier, čo viedlo k viacerým oceneniam vrátane Nobelovej ceny za ekonómiu v roku 1994. (Presnejšie k Cene Švédskej centrálnej banky za ekonómiu na pamiatku Alfreda Nobela – spolu s Nashom ju dostali ďalší dvaja odborníci z teórie hier, Reinhard Selten a John Harshanyi.)

Teória hier skúma proces interaktívneho rozhodovania, pri ktorom výsledok každého účastníka-hráča, závisí od toho, ako sa zachovávajú všetci účastníci. Pri výbere svojich krokov, stratégie, musí hráč vziať do úvahy možné výbery krokov ostatných. Pri zvažovaní toho, čo si asi zvolia ostatní, však musí pamätať na to, že aj oni uvažujú o jeho možných voľbách a vedia, že sa rozhodne podľa toho, ako si myslí, že sa rozhodnú oni... Aj keď takéto rozmýšľanie o rozmýšľaní vyzerá veľmi zložito, mnohé jeho aspekty sa dajú matematicky systematizovať. Nash ukázal, že pre mnoho hier exis-

tuje rovnovážny stav (Nashovo ekvilibrium): je to taký výber stratégií rôznych hráčov, ktoré sú navzájom konzistentné v zmysle, že ani jeden z hráčov už nemôže zlepšiť svoj výsledok tým, že zmení iba svoju vlastnú stratégiu. Nashovo ekvilibrium, matematicky jednoduchá a jasná idea, má množstvo aplikácií (biológovia pomocou neho napr. vyjadrujú myšlienku evolučnej stability).

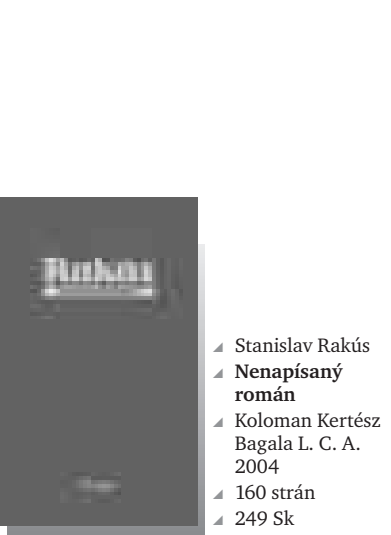
Nash je vďačná predloha, aj keď by sme vynechali Nobelovu cenu a duševnú chorobu: čudáctvo v detstve, arogancia a prehnaná citiadiostivosť v mladosti, nepopierateľná brilantnosť a originalita myslenia, pocit nedocenenia, účasť v najprominentnejších vedeckých projektoch USA počas studenej vojny či nemanželské dieťa, homosexuálne vzťahy, manželstvo, rozvod a znovu sobáš s tou istou ženou...

Sylvia Nasar, bývalá ekonomická redaktorka New York Times, nám v (neautorizovanom) Nashovom životopise predostiera jeho osud do podrobných detailov. Jej štýl je skôr reportérsky ako analytický, ale dotýka sa niekto-

Nasar neodolala a rovnováhu medzi objektívnym zobrazením faktov, s možnosťou povedať niečo zaujímavé o tvorivosti človeka, vychýlila na stranu čitateľsky asi vďačnejšieho popisu duševnej choroby a vzťahov.

Paródia na tri spôsoby

Po jedenástich rokoch od Temporálnych poznámok vydáva Stanislav Rakús Nenapísaný román. Jeho cesta od jednej knihy k druhej nie je pritom cestou od jedného žánru k druhému (ako by sa zdalo z názvov), ale sústredeným rozvíjaním jedného modelu epickej prózy. Ide o model, kde je celistvý príbeh nahradený radom samostatných, rôznorodých a vzájomne nesúvisiacich epizód, ktoré len zľahka – v rámci kompozičného oblúka – spája pozícia hlavnej postavy, jej životná situácia. Cez množstvo jednotlivostí sa však Rakús prednostne vzťahuje k trom základným témam: obdobie normalizácie, literatúra a literárna teória.

- ▲ Stanislav Rakús
- ▲ Nenapísaný román
- ▲ Koloman Kertész Bagala L. C. A. 2004
- ▲ 160 strán
- ▲ 249 Sk

Nenapísaný román je dômyselnou mystifikačnou hrou, naplno využívajúcou moment ironickej dištancie. Je to svojím spôsobom veselá a uvoľnená próza, v ktorej však celkom seriózne pôsobí niekoľko textových rovín: rovina „epizód, figúrok a postáv“, rovina teórie písania, rovina personálneho rozprávača. Stred rozprávania sa pritom neustále mení a prelievá – okolo

inak dosť statického a komótneho Adama Zachariáša, postavy spisovateľa, ktorý v rámci Rakúsovej literárnej fikcie ukazuje čitateľovi, na akých základoch a akým spôsobom vznikne jeho Nenapísaný román.

Zachariáš však nie je alter ego Rakúsa, hoci v rámci Rakúsovej mystifikácie je v texte viacero znakov, ktoré robia tento predpoklad dôveryhodným a presvedčivým. Rakús je príznačne dvojznačný aj vo vzťahu k tejto svojej literárnej postave: je napoly vážnym a napoly ironizujúcim. Adam Zachariáš je spisovateľom a literárnym teoretikom s praxou pedagóga na vysokej škole, ktorý však musel z fakulty odísť, lebo pre svoje postoje sa stal nepohodlným. Nakrátko sa stáva dramaturgom v divadle, no ani tam dlho neostane. Keďže dej prózy sa odohráva niekedy v sedemdesiatych rokoch, Rakúsov Nenapísaný román je z tejto časti svedectvom o deformáciách vtedajšej doby – na príklade banálnych, absurd-

ných, ale predovšetkým groteskných situácií zo všedného života obyčajných ľudí. Z iného pohľadu sa ukazuje ako spojenie literárnej teórie s prozaickou praxou: teória je tu, v rámci akejsi „fin-govanej pracovnej lektúry“, uvedená do svojho autonómneho literárneho života.

Rakús do svojej hry okrajovo vtáhuje aj Dušana Sakmára, protagonistu svojej predchádzajúcej prózy Temporálne poznámky z roku 1993, hoci spojitost oboch kníh je zjavná i bez tohto odkazu. Obidvaja, Sakmár i Zachariáš, majú záľubu v písaní: robia si poznámky o ľuďoch, s ktorými sa stretávajú, resp. kedysi stretli. Kým Sakmár sa obával, že zverejnenie zápiskov ho môže existenčne ohroziť, Zachariáš sa chce so svojimi záznamami podeliť – chce preniesť svoje pozorovania a spracované epizódy „z mŕtvych poznámkových zošitov do živého priestoru prózy“. Hľadá však nový spôsob, ako daný materiál uchopiť – a to „inak než v klasickej prí-

Nenapísaný román je dômyselnou mystifikačnou hrou. Rakús distinguishingvane využíva svoju teoretickú erudíciu – rozvážne teoretizuje a súčasne vymýšľa a zdržanlivo, no evidentne sa zabáva.

rých významných tém. Žiaľ, neodolala a rovnováhu medzi objektívnym zobrazením faktov, s možnosťou povedať niečo zaujímavé o tvorivosti človeka, vychýlila na stranu čitateľsky asi vďačnejšieho popisu duševnej choroby a vzťahov. Krásu ani význam Nashovej matematiky, ani jej dôležitosť v ekonómii, sa jej pretlmočiť nepodarilo. Aj keď je obom vedám v knihe vyčlenený istý priestor, všetko ostáva len na povrchu a na okraji. To je škoda. Je to ako keby niekto napísal podrobný Beethovenov životopis, v ktorom by sa sústredil najmä na jeho hluchotu a z tvorby by vymenoval len niektoré zo symfónií, aj to trochu popletene.

Český preklad je zlý. Pre vydavateľstvo Pragma, súdiac podľa iných titulov, je Čistá duša netypická kniha a zdá sa, že jej obsah prekladateľa zaskočil. Je jasné, že nemá skúsenosť s americkým vedeckým a akademickým prostredím, ani matematickým názvoslovím (napr. „real numbers“ prekladá ako „skutočné“, nie „reálne čísla“) a miestami má problém aj s bežnou angličtinou. Najhoršie je to v pasážach, kde sa hovorí o matematike a kde je presnosť jazyka nevyhnutná. Už v origináli by sme si želali trochu presvedčivejšie matematické vysvetlenia, ale v preklade na niektorých miestach text stráca úplne zmysel. Čitateľ nemá šancu čokoľvek pochopiť. Ani rozhodnutie vynechať všetky poznámky pod čiarou nebol dobrý nápad.

Americká matematická spoločnosť ocenila Sylviu Nasar za jej Nashov portrét cenou určenou pre tých, ktorí „na solídnom základe prinášajú presné matematické informácie nematematickému publiku“. Rozumejme tomu tak, že ich potešilo, že sa o matematike vôbec píše.

Tatiana Jajcayová

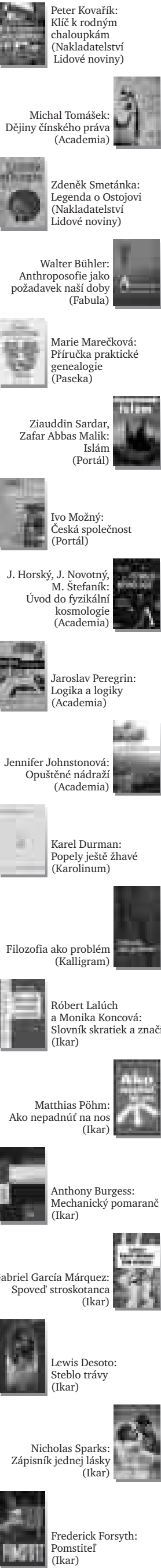
behovej próze“. Rozvíja teóriu o „fenoméne nenapísanosti ako istom type uzavretia textu“ a túto svoju inovatívnu metódu napokon i uplatní: v rámci racionálne vedeného kompozičného oblúka prózy dospeje k rozhodnutiu, čo urobí s nazbieraným materiálom. Uznávajúc slobodu tvorby, sa rozhodne prekonať normovanosť epického textu a zvoliť si novú, originálnu formu. Využije „materiálovú a stavebnú selekciu“, čím sa do zamýšľanej knihy dostanú „iba širšie spracované záznamy a rozprávania, nadobúdajúce v jeho predstavách čoraz zjavnejší charakter akýchsi kapitol“.

Zachariáš popisuje zrod vlastného diela – od inšpirácie po koncepciu, a Rakús nám podáva záznam tohto procesu. V jeho Nenapísanom románe je sedem bezmenných kapitol, ktoré by sa pokojne mohli volať tak isto, ako tie Zachariášove: Branný deň. Divadelný čas. Herci a učiteľia. Hľadanie autora. O génioch. Šepkárka. Nenapísaný román. Okrem tejto mystifikácie sú tam i iné literárne intertextuálne hry – úryvok z románu, z diplomovej práce, interpretácia vymyslenej teórie atď.

Rakús distinguishingvane využíva svoju teoretickú erudíciu – rozvážne teoretizuje a súčasne vymýšľa a zdržanlivo, no evidentne sa zabáva. Nehľadá a ani nerobí kompromisy medzi svojou kompetenciou svojbytného prozaika a kompetenciou literárneho teoretika. Jednoducho, obidve oblasti celkom nenásilne spája a navyše dopĺňa láskavou iróniou. Jeho próza je ukážkou hravosti a vtipu a súčasne svedectvom, že Rakús napriek jedenástročnému prozaickému odmlčaniu pokojne pokračoval tam, kde pred rokmi prestal.

Dana Kršáková

Knihy, ktoré prišli do redakcie:

Autori čísla

Ján Čarnogurský
pôvodne advokát a obhajca disidentov, v roku 1989 politický väzeň, v rokoch 1989 – 2002 podpredseda federálnej vlády, predseda slovenskej vlády, poslanec NR SR, minister spravodlivosti SR, predseda KDH, teraz opäť advokát

Adela Gáborová
herečka, pôsobí v Divadle Andreja Bagara v Nitre

Marína Gálisová
novinárka a prekladateľka, pôsobila ako vysokoškolská učiteľka, pracovníčka reklamnej agentúry, redaktorka mesačníka OS a týždenníka Domino fórum

Anna Grusková
teatrologička, dramaturgička, je editorkou a autorkou viacerých odborných kníh a dramatizácií, venuje sa nemeckému a rakúskemu divadlu a sociálnemu rozmeru divadelného umenia

Oľga Gyárfášová
sociologička, programová riaditeľka Inštitútu pre verejné otázky, venuje sa výskumom verejnej mienky, analýzam volebného správania, hodnotovým a politickým orientáciám slovenskej spoločnosti

Tatiana Jajcayová
matematická, prednáša na Univerzite Komenského, zaoberá sa kombinatorickou teóriou pologrúp, popritom sa venuje popularizácii vedy

Soňa B. Karvayová
vyštudovala scenáristiku, exredaktorka internetového magazínu www.inzine.sk, momentálne na plný úväzok matka dvojročného syna, žije s rodinou v dome uprostred zaplevelenej záhrady s nádejnou budúcnosťou

Elena Kriglerová
sociologička, pracuje v Inštitúte pre verejné otázky v rámci programu Národnostné menšiny, spolupracovala na množstve odborných štúdií a výskumov, ktoré sa týkali Rómov, venuje sa predovšetkým téme vzdelávania Rómov

Dana Kršáková
literárna kritička a historička, pracuje v Ústave slovenskej literatúry SAV v Bratislave, venuje sa problematike Slovenskej moderny a v rámci literárno-kritických aktivít najmä súčasnej slovenskej próze

Zuzana Kusá
sociologička, spoluautorka knihy Politická zmena v spoločenskej rozprave, pracuje v Sociologickom ústave SAV, kde sa v súčasnosti zaoberá skúmaním mediálneho diskurzu o expertoch, chudobe a poľnohospodárskych zvieratách

Martin Mašek
pôvodne architekt, prednášal teóriu architektúry, dnes vydavateľ časopisu ARCH a celého radu publikácií o architektúre

Monika Mikušová
vyštudovala filmovú vedu a vedu o výtvarnom umení, v minulosti publikovala v týždenníku Domino fórum a v časopise pre súčasné umenie a kultúru 3/4 revue

Juraj Mojžiš
výtvarný kritik a teoretik, autor mnohých publikácií, napríklad súboru filmových esejí Použí ma ako stránku knihy, reprezentatívneho výberu Albert Marenčin – Koláže, monografií o Mariánovi Čunderlíkovi a Rudolfovi Filovi

Vladimír Palko
politik KDH, od roku 2002 minister vnútra, vyštudoval Matematicko-fyzikálnu fakultu UK, pôsobil ako odborný asistent na Katedre matematiky Fakulty elektrotechniky STU, účastník sviečkovej manifestácie v roku 1988

Jana Rybová
sociologička, pracuje v Inštitúte pre verejné otázky, kde sa v rámci programu Národnostné menšiny podieľa na odborných štúdiách a výskumoch, ktoré sa týkajú rómskej národnostnej menšiny

Lubomír Tomáška
biológ, vedúci Katedry genetiky Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského, spolu s Jozefom Nosekom vedie Spoločné laboratórium Katedier biochémie a genetiky, zaoberajúce sa rôznymi aspektmi genetiky kvasiniek

Ján Vasičák
architekt, pôsobí a žije v Bratislave, pochádza zo Spišskej Starej Vsi, tretieho najmenšieho mesta na území Slovenska, pestuje kuchynské hranie na akordeóne

Monika Vrzgulová
etnologička, pracuje v Ústave etnológie SAV, v Nadácii Milana Šimečku vedie projekt Osudy tých, ktorí prežili holokaust

Ivan Žucha
profesor psychiatrie na Lekárskej fakulte UK, autor kníh Fragmenty a zápisky psychiatra Ivana Žuchu i nedávno vydanéj beletristickej prvotiny Kompost

Celoživotní sprievodcovia

Keď som sa naučila čítať, zachutili mi najprv rozprávky. Vysnívaný rozprávkový svet princezien, bosoriek, morských panien, Snehovej kráľovnej, drakov, ušľachtilých princov, svet obrovskej fantázie. Možno tam niekde korenia aj prvé túžby žiť životy vymyslených postáv na javisku. Neskôr prišli na rad dobrodružné romány, cestopisy a s nimi veľký mág fantázie Jules Verne. Vtedy som pocho-pila, že svet je nesmierne rozmanitý, každý jeho kút, i podmorský, je iný a krásny. Možno tam vznikala moja túžba po cestovaní, po poznávaní aspoň dostupných miest našej zemegule. Potom som objavila romány svetových klasikov: Hugo, Dumas, Rolland, Balzac, Lev Tolstoj, Dostojevskij, Thomas a Heinrich Mann, neskôr úžasný Bulgakov, Andrejev a ďalší. Čítala som všade, ešte aj počas vyučovania pod lavicou za cenu poznámky v žiackej knižke – Nedávala pozor na hodine. Keď som pochopila, že jeden ľudský život nestačí na to, aby som prečítala všetky nádherné literárne výtvory, bolo mi smutno, bola to taká malá trauma, no nevzala mi chuť znovu sa púšťať do ďalších románov. Spätne si uvedomujem, že toto obdobie románov vytváralo vo mne aj akési pravidlá života, možno zárodky morálnych princípov, možnosti riešenia zdanlivo neriešiteľných životných situácií, ale aj poznanie, že každý človek je neopakova-teľná individualita. Prežívala som spolu s hrdinami románov ich životy, pocity, len mi bolo smutno, že ich nikdy nebudem môcť poznať všetkých. Medzitým mi učarovala poézia, a to najmä francúzska, bolo v nej čosi zvláštne nostalgické, veľmi životné a smutno krásne. Baudelaire, Verlaine, Cocteau, neskôr k nim so svo-

jimi poviedkami pribudla Françoise Sa-ganová a ďalší a ďalší. Milovala som a aj milujem životopisné romány veľikánov výtvarného umenia, literatúry, hudby, divadla. Sem-tam si s rozkošou prečítam aj vedecko-fantastickú literatúru, napríklad takého Isaaca Asimova. A už som pri literatúre faktu, od ktorej sa tiež ne-nechám odradiť. Aspoň takto si dopĺňam vedomosti z rôznych oblastí ľudského poznania. Mám rada dejepisecké knihy, rada čítam napríklad Paula Johnsona a jeho portréty Intelektuálov.

Keď som sa začala venovať divadlu, objavila som ďalšiu obrovskú časť literatúry – dramatiku. Som nadšená antikou, jej drámou i komédiou, Shakespearom, Moliérom, severanmi Strindbergom, Ibsenom, ruskou dramatikou, najmä Čechovom, Shawom, Tenessy Williamsom a ďalšími.

Keď začal vnímať svet môj syn, čítala som mu po večeroch rozprávky, neskôr celé romány, napríklad Dickensa. Už pomaly dorastajú vnuci a ja opäť čítam nahlas, hrám všetky postavy, teším sa spolu s nimi, keď spravodlivosť víťazí a zlo je potrestané. Práve máme rozčítaného Pána prsteňov od pána Tolkiena. Obdivujem jeho fantáziu, obrovskú ob-razotvornosť. Chlapcov príbeh zaujíma, počúvajú. Keď budú trochu väčší, určite sa im budem snažiť prečítať román o de-jinách filozofie od Josteina Gaardera So-fiin svet.

Čo čítam v súčasnosti? Takmer všet-ko, čo sa mi obtrie o ruky. Občas sa vrá-tim ku knihám už raz čítaným, ale to len cez prázdniny, keď ma nič nenaháňa. Prednedávnom to bol román Heinricha Manna Mladosť kráľa Heinricha IV. Toto

Foto archív autorky

leto som sa opäť vrátila k Buninovi. Je to môj obľúbený autor, najmä poviedkar, jeho poviedka Úpal je neprekonateľná. Možno preto, že som robila jeho poviedky ako monodrámu, som zafatená práve naňho. Ale pripomenula som si aj Akuta-gavu a jeho poviedku Rašamon. Inak som veľmi rada, že ešte stále vychádza časopis Revue svetovej literatúry, ktorý veľmi aktuálne prináša preklady zo súčasnej svetovej literatúry. Mám tak aspoň aký-taký prehľad, čo vo svete vzniká, o čom sa píše. Takisto vítam, že si môžem rok čo rok kúpiť knihu poviedok, v ktorej sa objavujú naši nádejní spisovatelia. A te-raz mám v ruke úžasnú knihu Virginie Woolfovej Pani Dallowayová. Prežívam ju naplno a keby som bola mladšia, tu-ším by z nej mohla byť aj monodráma.

Adela Gáborová

Č o s a k u p u j e

fiction

1.

Dan Brown:
Anjeli a démoni
(Slovart)

2.

Elfriede Jelinek:
Milenky
(Aspekt)

3.

Maxim E. Matkin:
Láska je chyba
v programe
(Slovart)

nonfiction

1.

Pavel Dvořák:
Stopy dávnej
minulosti 3
Zrod národa
(Rak)

2.

Jozef Hanák:
Obsadenie
Bratislavy
1918 – 1920
(Vydavateľstvo PT)

3.

Umberto Eco:
Päť úvah
o morálke
(Kalligram)

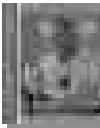
Dan Brown:
Anjeli a démoni
(Slovart)

Maxim E. Matkin:
Láska je chyba
v programe
(Slovart)

Meg Cabotová:
Princezná v
ružovom
(Ikar)

Jeffrey A. Krames:
Jack Welch a jeho
Lexikón lídrov
(eastone books)

Pavel Dvořák:
Stopy dávnej
minulosti 3
Zrod národa
(Rak)

Jozef Hanák:
Obsadenie
Bratislavy
1918 – 1920
(Vydavateľstvo PT)

Petra Hůlová:
Přes matný sklo
(Torst)

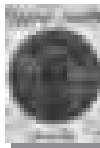
Irena
Obermannová:
Matky to chtěj taky
(Eroika)

George Orwell:
Farma zvířat
(Aurora)

Stanislav Bendl:
Maturita ze
společenských věd
(Aleš Skřivan)

Petr Sís:
Strom života
(Raketa)

Jonathan Lynn,
Antony Jay:
Jistě, pane
premiére I.
(Aurora)